

К. 33
П. 96

ПИРИМҚУЛ НАЗИРОВ

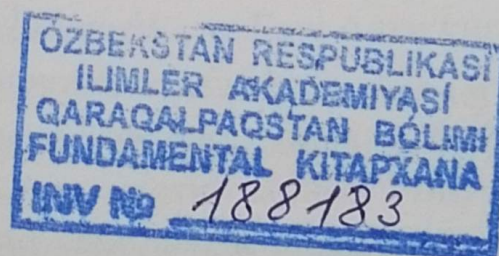
ҚОРАҚАЛПОҚДА КЎРГАНЛАРИМ

85.33
11-96

ПИРИМҚУЛ НАЗИРОВ

ҚОРАҚАЛПОҚДА КЎРГАНЛАРИМ

«Adabiyot uchqunlari»

Тошкент - 2018

УДК: 75(520)

ББК: 85.33

П - 96

Назирова, Пиримқул.

Қорақалпоқда кўрганларим/ Рисола. Тошкент:

«Adabiyot uchqunlari», 2018. 60 бет.

ISBN 978-9943-5100-6-7

Тиббиёт фанлари доктори, профессор Пиримқул Назировнинг ушбу рисоласида олимнинг қизиқарли, машаққатли, тиббий саргузаштларга бой ҳаёт йўли, тўғрироғи, бу йўлнинг Қорақалпоғистон билан боғлиқ лавҳалари акс этган. Қорақалпоғистон кишиларининг шабнамдек покиза, чўл ҳавосидек безубор қалблари, инсонпарварлик фазилатлари П.Назирова кузатувлари, бадий-эссеистик таҳлиллари асосида қизиқарли баён этилган. Ўйлаймиз-ки, рисоладаги самимий иқрор ва эътирофлар, драматизмга лиммо-лим воқеалар, инсон тақдирининг оригинал лавҳалари ҳеч бир китобхонни бефарқ қолдирмайди.

Азиз ўқувчи! Бу софдил шифокорнинг самимий сўзларига қулоқ тутиб кўринг-а...

Масъул муҳаррир:

Узоқ ЖўРАҚУЛОВ,

филология фанлари доктори, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети

Такризчилар: Жуманазар БЕКНАЗАРОВ, тиббиёт фанлари доктори, профессор.

Илҳом ҚУРБОНБОЕВ, филология фанлари номзоди, Бердак номидаги Қорақалпоқ давлат университети

ISBN 978-9943-5100-6-7

© Пиримқул Назирова, 2018

©«Adabiyot uchqunlari», 2018

ҲАЗРАТИ ИНСОН

Бу воқеадан бери кўп сувлар оқиб ўтди.

80-йилларнинг бошларида Қорақалпоғистон республикасига сил касаллигини аниқлаш, аҳолини флюорография ва туберкулин синамаси қўйиб текширишдан ўтказиш учун бордик. Ишларимиз Чимбой туманининг 1 Май хўжалигида давом этарди. Флюоромашина ҳайдовчиси, шифокорлар, туберкулин қўядиганлар мутахассислар – жами ўн – ўн беш кишимиз. Ҳар бир туманда текширув ишларимиз 1-2 ойлаб давом этади. Ҳамма жон-жаҳди билан ишга берилиб кетган. Ҳеч кимни текширувдан четда қолдирмасликка тиришамиз. Жуда яхши вақтлар эди. Айтганимиз-айтган, деганимиз-деган. Ечимсиз муаммонинг ўзи йўқ. Содда, тўғрисиўз, бағрикенг қорақалпоқ аҳолиси бизга ҳозиқ табиб, салкам авлиё деб қарайди. Давлатнинг мўл-кўл озиқ-овқат таъминотига қарамасдан, ҳар куни кўноққа чақиришади. Қорақалпоқ таомлари билан сийлашади.

Бир оқшом Овулда Коптилов оға деган ўқитувчиниикида кўноқ бўлдик. Ҳаво совуқ. Устига-устак совуқ олдирган тишим зирқираб оғриқ беради. Касбдошларимдан тортиб уй эгаларигача мен билан овора. Яратганнинг ҳар бир ишида ҳикмат бор, деганлари рост экан. Тишоғриғи баҳона Коптилов оға билан дўстлашиб қолдик. Хизмат билан Қорақалпоқистонда борсам ё Коптилов оға Тошкентга келсалар, отамлашмай қўймасдик...

Бир сафарги воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди. Беш-олти кишилик гуруҳ билан Чимбой туманида иш олиб борар эдик. Ишимиз, ҳар доимгидек: беморларни аниқлаш, ташхис қўйиш, даволаш. Келганимизни кимдандир эшитиб қолган Коптилов оға бир куни эрталаб ҳаллослаганча етиб келдилар. Барчамизни эски кадрдонлардек бир-бир бағриларига босиб кўришдилар. Омонлашиб, сўзлашиб анча ёнимизда ўтирдилар. Хўшлаша-хўшлаша ҳаммамизни кечки кўноққа таклиф қилдилар. Менга қараб: “Ҳаммаларини олиб бормасанг, хафа бўламан.

Янганг туятовук сўйдириб кутиб ўтирибди (Қорақалпоқлар куркани туятовук дейди). Бешбармоқ қилиб бермоқчи”, – дедилар. Шунча одам билан бориб уларни ташвишга қўймайлик деган истиҳолага бордим. Иш кўплигини важ қилиб, боролмаслигимизни билдирдим. Оға хижолат аралаш ранж билан хайрлашиб, уйларига қайтдилар. Эртаси куни сўфи азон айтмаёқ Оғанинг овозларидан уйғониб кетдик. Қўл-бетимни ювиб келиб саломлашишга улгурмай, Оға гап бошлаб қолдилар: “Дўхтир оғам, бугун энди уйга бормасанглар бўлмайди”. “Тинчлик, омонликми, Оға!” дедим ҳайрон бўлиб. “Тинчликмас-да! – деди Оғам соддалик билан, – янганг тонггача мёни эговлаб чиқди: “Пиримқулга туятовук сўйдик деганинг учун келмаган. Шунча кўноққа битта туятовук нима бўлади, деб ўйлаган. Азонлаб бор. Қўй сўямиз дегин. Нима қилсанг қил, кўноқлари билан келадиган қилиб айтиб кел”, деб ухлатмади. Мана келдим. Кечки пайт кўноқларинг билан боргин. Хўпми?!” Нима деяримни билмай, бир зум анграйиб қолдим. Бир пасдан кейин Оға юзига фотиҳа тортди. “Албатта, борамиз. Аммо қўй деб овора бўлманглар. Туятовук гўшти кўйникидан яхшироқ”, деганча ортларидан кузатиб қолдим.

Кун бўйи ўзимга келолмай юрдим. Бу одамларнинг саховати, самимияти, соддалиги лол қилган эди мени. Ихтиёрсиз равишда булар билан бошқа ўлкалар одамларини солиштирар эдим...

Оға сизларни ҳамон қалб таъзими билан хотирлайман. Кенг феълингизга қандай ном билан аташга тилим ожиз. Сиздек ҳазрати инсонлар бор экан, олам устун асло нурамагай!

ОТА

Сафар ота. Ҳаммамиз у кишини номларини қўшмасдан Ота дердик.

Бу камтарин, ғайрати ичига сиғмайдиган, олижаноб инсон 1918 йилда туғилган. Вафот саналари 1990 йил. 30-йилларда

Қорақалпоғистондаги Тўрткўл фелдшер-акушерлик техникумини тутатганлар. Иккинчи жаҳон урушида қатнашганлар. Қон кечиб, Берлингача борганлар.

Бу мухтарам зотнинг урушгача ёки урушда кўрсатган жасоратлари ҳақида тўхталмоқчи эмасман. Зотан, бу ҳақда гапиришни отанинг ўзлари ҳам ёқтирмасдилар.

Урушдан кейинги йиллар ҳам ўз машаққатлари билан урушдан кам талофат ва руҳий-жисмоний изтироблар келтирмаган. Буларнинг ҳаммаси инфекцион касалликларнинг кучайиши, айниқса силнинг авж нуқтага кўтарилишига олиб келган. Бу тарихий ҳақиқат. Мен отанинг шу машаққатли даврда қилган фидокорона меҳнатлари, энг оғир дамларда ҳам иймон-эътиқод-ла ўз шифокорлик бурчларини бажарганлари ҳақида сўзламоқчиман.

Сурункали сил касаллиги сабаб Қашқадарёнинг Китоб туманида бутун бошли қишлоқлар аҳолиси қирилиб кетганини биламиз. Айни ҳолат Қорақалпоғистонда ҳам юз берган. Урушдан кейинги йиллар. Тиббиётнинг даражаси ўта ибтидоий. Дори-дармон танқислигини-ку айтмаса ҳам бўлади. Манфур касаллик эса тиббиёт қачон ривожланади, деб кутиб ўтирмайди. Очофат чигиртка мисол бостириб келаверади. Йўлида учраган ҳаёт асоратини еб битиради.

Ота 1954 йили Тошкент Давлат Тиббиёт олийгоҳини тугатиб, Қорақалпоғистондаги силга қарши кураш диспансерига ишга жўнатиладилар. Диспансер ҳам номигагина диспансер эди. Бу пайтдаги беморхона ва беморлар вазиятини таърифлашга тил ожиз: хоналар, коридорлар, ҳатто ташқари айвончалар таги ҳам беморлар билан лик тўла. Уларнинг аксарияти силнинг ўта оғир тури билан оғриган бўлиб, озиб-тўзиб кетишган, жон азобида сўнгги нафасларини олиб ётишарди.

Сил дегани ўта маккор келади. Қай бир юртда қашшоқлик, очарчилик кучайса, ўша жойга ҳужум қилади. Танлаб-танлаб емишининг тайини йўқ, ночору бечораларнинг оёғидан олади.

Сил кеча пайдо бўлган касаллик эмас. 4 — 5 минг йил аввал Миср эҳромларига қўйилган мумиёланган одамлар суякларига ҳам сил касаллигининг белгилари аниқланган. Агар касалликнинг ривожланиш жараёнларини чуқурроқ таҳлил қилиб кўрсак, унинг инсон ибтидоси билан ҳамёш экани ўйлаб даҳшатга тўшамиз. Одамзот асрлар оша ўзгариб, ривожланиб, мукаммаллашиб боргани каби сил микобактериялари ҳам унга қўшилиб такомиллашиб келган. Инсоният уни йўқотиш чоралари устида кўп бош қотирди. Бугун ҳам бу муаммо устида ўйлагани-ўйлаган. Натижа эса қониқарсиз.

Фақат ўтган асрнинг 40–50 йилларига келиб, силга қарши эм топилди. Оммавий тарзда қўллай бошланди. Силга қарши кураш кучайиб борган сари, сил таёқчалари ҳам янгидан-янги макрларини ошкор этмоқда. Замон кишиси, унинг иммунитетига мослашиб олмоқда. Илгари улар учун даҳшатли ўлим қуроли бўлган баъзи дорилардан эндиликда сира кўркмай қўйишган. Бу нима? Яшаш учун курашми? Инсон жисмининг ожизлигимиз? Ёки ёмонлар гуноҳига жазоми?!!

Алқисса, Ота ҳам бутун умрларини сил билан курашиш, унда одамларни халос қилишга бағишладилар. 54-йилда силга қарши шифохона ташқил қилинди. Ота унга бош врач қилиб тайинланди. Оғир йиллар эди. Беморлар аҳволи, руҳияти эса бундан ҳам оғирроқ. Нима қилмоқ керак?!!

Ота дастлаб шифохонага тажрибали мутахассислар зарурлигини англадилар. Атроф-теваракдан фидоий касбдошларини изладилар. Яхши бир жамоа тузишга киришдиларки, бу жиҳат раҳбарликнинг асл мезонидир. Тинимсиз изланиш, машаққатли меҳнат, ниҳоят, ўз самарасини берди. 60-, айниқса, 70-йилларга келиб, Қорақалпоғистон республикасидаги силга қарши кураш диспансерида кучли жамоа шаклланди. Ота жамоа аъзолари билан бир оила аъзоларидек муносабатда бўлар, кимни ўғлим, кимни қизим, кимни ака, бошқасини ука деб йўлга солар, ишга рағбатлантирар эдилар. Койинганлари, урушганлари ҳам меҳр

билан йўғрилган бўлар, бировнинг кўнглига тегмасди. Сафар оға ҳақиқатан ҳам жамоанинг отаси эдилар. Отанинг энг ёмон сўкинч сўзлари “эшшак” эди. Лекин бундан биров хафа бўлмас, худди ўз отаси алқагандек кулиб-кулиб кетаверишар эди.

Ота 70-йиллардаёқ Нукусда силнинг ўпка, суяк бўғинлари ва бошқа турларига қарши кучли жарроҳлик мактабига асос солдилар. Зотан, кўшни Хоразмда ҳали-хануз силни жарроҳлик йўли билан даволайдиган бўлим очишганича йўқ. Отани Тошкент ва бошқа марказий шаҳарларда яхши танишар, қаттиқ ҳурматлашарди. Шокир Алимов, Тўлкин Қориев, Абдунаби Калонхужаев, Равшан Ҳамроқулов, Абдулла Убайдуллаев каби машҳур шифокорлар, уларнинг юзлаб шогирдлари устоз ва ота ўрнида кўришарди. Мана шу тиббиёт фидойилари ота билан бирга Қорақалпоғистон фтизиатрияси тамал тошини қўйдилар. Оғир формадаги ўпка силининг биринчи жарроҳлик муолажасини 1975 йилда профессор Тўлкин Муксидович Қориев ўтказдилар. Умуртқа поғонасининг оғир жароҳатида мураккаб радикал қайта тикловчи операцияни 1995 йилда ушбу сатрлар муаллифи – профессор Назиров ўтказдим. Мана шундай оғир пайтларда Нукуснинг барча туманларда сил профилактикаси, диагностикаси, давоси соҳаларида етук мутахассислар мактаби юзага келди.

Хўш, бу мактаб асосчиси ким эди? Албатта, устозимиз, яъни Ота-да!!!

“Устоз отангдай улуг” дейди халқимиз. Аммо бу ноёб ҳикматга ҳаммаям ишониб, амал қилавермайди. Бу жиҳатдан японларга ҳавас қилсак арзиркан. Японияда шогирд устози қабулида бош эгиб тураркан, чиқаётганда орқаси билан юриб чиқиб кетар экан. Япония иккинчи жаҳон урушида мағлуб бўлди, лекин бу мағлубият япон маданияти, кадриятларини синдира олмади. Катталар оч қолишди, лекин топганларини болаларга едиришди. У кимнинг боласилигининг фарқи йўқ эди.

Бугунга келиб ўша болалар Японияни қудратли давлатга айлантириш-ди. Биздачи?...Бизда!!! Аҳвол қай даражада? Аниқ билмадим-у, аммо бир ҳақиқатни айтмоқчиман, устозга, ота-онага қандай муносабатда бўлсангиз, шу нарса шогирдлардан, болалардан қайтади.

Нукусда 600 ўринли шифохона қурилди. Сил касаллигини даволаш учун. Барча бўлимлар, хусусан, жарроҳлик бўлими ҳам, зарур асбоб-ускуналар билан жиҳозланди. Ўз замонасининг энг улкан, салобатли шифо маскани бунёд қилинди. Бунда Отанинг ҳам хизматлари беқиёс эди.

У киши том маънода забардаст ташкилотчи эдилар. Маълумки, туберкулёзнинг тарқалишида касалланган қорамолларнинг таъсири катта бўлади. Шунинг учун хусусий давлат хўжалигидаги моллар сил касаллиги бўйича текширилиб, зарур чора-тадбирлар ўтказиб турилиши шарт эди. Беки-тиб нима қилдим. Бунда муҳим тадбирлар, совет медицинаси томонида фақат хўжакурсинга бажарилиб келинган. Зотан, у замонларда ҳамма иш жойида бўлиши лозим, муаммога ўрин йўқ эди. Ахир коммунизм қураётган жамиятда бундай майда муаммоларга ўрин борми?! Шов-шув, текшир-текшир, касал молни аниқлаш, уни йўқ қилиш тадбирлари — буларга кимнинг тоби бор дейсиз. Раҳбар жанобларнинг обрўйи-чи!

Бундай муаммолар бисёр. Отанинг дардлари ичларида. Қизгин жараёнлар ичида юрганим, яхши тушунганим учун бу борада ота билан кўп гаплашар, баъзан баҳслашиб ҳам қолар эдим.

80-йилларнинг охирлари, Тошкентда туберкулёз илмий текшириш институти директори, устозимиз, академик Абдулла Муҳаррамовичнинг ҳаракатлари билан бу жараён матбуотга олиб чиқилди. Редакциядан махсус журналист белгиланди. Мақсад муаммони ўрганиш, туберкулёз касаллигини ўрганиш, унга қарши аниқ чоралар кўришга Қорақалпоғистон раҳбарларияти диққатини тортиш эди. Иш ўзанининг бу томонга оғиши,

айниқса, матбуотнинг жалб этилиши (у пайтлар матбуотнинг обрўйи катта эди!) Отани ҳаддан ортиқ хурсанд қилди. Таъбирларини айнан келтирсам, «муз жойидан кўчган» экан. Тадбир самарасини берди. Кўплаб хўжаликларда қорамоллар текширилди, касал моллар йўқ қилинди. Натижада фақат чорвачиликда эмас, одамлар орасида ҳам силовнинг тарқалиши сезиларли равишда камайди. Бунда ҳам Ота сафининг олдида бўлдилар.

Ота одамийлик борасида ҳам барчамизга ўрнак эдилар. Кўп қатори менга ҳам анча-мунча яхшилик қилганлар. Буни унутмайман.

Саксонинчи йилларнинг бошлари. Мархума аёлим Замирахон билан Тошкентда Туберкулёз илмий текшириш институтида, бошқа-бошқа бўлимларда ишлар эдик. Амалий ёрдам ва илмий тадқиқот амалиёти билан кўп вилоятларда бўлганмиз. Бундай хизмат сафарларимизнинг кўпи ва кўп муддатлиси Қорақалпоғистонга бўларди. Замирахон диспансер лабораториясида ишлар, мен эса ҳафталаб туманларда юрардим. Флюорографик текширувлар, туберкулин синамаси, сенситинлар қуйиш билан шуғулланар, атроф-муҳитдан пробалар олар ва уларда ядохимикатлар миқдорини аниқлаш учун Тошкентга юборар эдик.

Аспирантлик йилларимиз. Тошкентда ижарада турамиз. Камчиликлар кўп, машаққатлар ундан кўп. Пул масаласида талабалик давримизни ҳавас билан эслардик. Чунки талабаликда бўйнимиз “ола хуржун”дан озод эди-да.

Қорақалпоғистонда амалиёт ўтаётган кунларимизнинг бирида Ота мени ҳузурларига чақирдилар. Аёлинг билан барга мени номимга ариза ёзинглар, сизларга иш бераман деб қолдилар. Бир лаҳза ҳайратдан донг қотдим. Бир оздан кейин ўзимга келиб, институтда аспирантлик маошимиз сақлангани, сафар харажатлари ҳам берилишини, ноқулай бўлишини айтдим. Ота қизариб кетдилар. Ростакамига жаҳллари чикди: “Нима мени билмайди дейсанми? Қўл учида кун кўряп-

санлар-ку! Меҳнат қилаяпсизлар-ку, яна ноз-фироққа бало борми! Ёз дегандан кейин ёз-да!” деб койидилар. Алқисса, бу беназир инсон бизга бир неча ой тўлиқ ставкага маош ёздилар. Туманларда юрганларим учун менга алоҳида ҳақ тўлаттирдилар. “Ё, қодир Эгам! Бу не синоат бўлди? Келажакда ким бўлиши номаълум ёшларга бундай илтифотинг учун қандай шукрона билдирай?” – ҳаёлимдан шундай ўйлар ўтганди ўшанда.

Моддий аҳволимиз анча тикланди. Замирахон ҳам хурсанд. Шу кичик рағбат сабаб бўлдим, билмадим, илҳомланиб кетдик. Аёлим фан номзоди, мен фан доктори, профессор даражасига кўтарилдим.

Шундай қилиб, Отанинг бу яхшиликлари хотирамда абадий муҳрланиб қолди. Ҳа, у зот том маънода Ота эдилар. Охиратингиз обод бўлсин, ОТА!

ОЙНИ ЭТАК БИЛАН ЁПИБ БЎЛМАЙДИ

Гуноҳ қилмаган эркак бормикан бу «ёлғончи дунёда». Гуноҳ қилишга қиламиз-у, лекин кўпинча қўлга тушиб қоламиз. Қўлга тушиб қолмаслик, айбни яшириш учун ҳам ўқиб-ўрганиш, тажриба йўлбошчи – устоз лозим бўлар балки. Бу соҳанинг ҳам усталари, профессор, ҳатто академиклари бор чиқар. Ана шулардан таълим олмаган “шогирд” қовун тушириши табиий.

Ҳазрат Алишер Навоий айтганларидек, йигитлик дегани “айшу ишрат айёми била” ўтади-кетади. Ундан хотира бўлиб жиндек уят-андиша, озгина армон ва қайғу аралаш кулги қолади.

Ўтган аср 90-йилларнинг ўрталари аёлим Замира институтдан бир гуруҳ ходимлар билан Қорақалпоғистонга хизмат сафарига кетадиган бўлди. Аёлимни сафарга кузатдим. Уй билан иш орасида кунларим бесаранжом, болалар билан муросаюмадора қилиб юрибман. Болалар онасини сўрайди. Аёлсиз уй...

деганларидек, ит ётиш-у мирза туриш. Замирахоннинг сафари тугаб тезроқ тугашини интизор кутиб юрибмиз. Баъзан жаҳлим чиқади. “Энди сира командировкага юбормайман, керак бўлса уйда ўтиради, ишлатмайман”, деган ўйлар хаёлимдан ўтади.

Ниҳоят, Замирахон сафардан қайтиб келдилар. Болалар хурсанд, болаларини кўрган она ҳам хурсанд. Фақат бизнинг чехрамиз очилмайди, қовоғимиздан қор ёғади. Тузук-курук сўрашмоқни ҳам эп кўрмай, жанжалга баҳона қидирамиз, қўлай пайт пойлаяпмиз.

Ниҳоят фурсат етди...

Хужум усули билан қароримизни эълон қилишга шайланиб турганимизда Замирахон мийиғида кулиб гап бошлаб қолдилар: “Қорақалпоғистонга кўп боргансиз. Қаерларда бўлганингиз, нима ишлар қилганингиз ҳақида сира гапирмагансиз. Бир гапириб бермайсизми?”, дея кўзимга тикилдилар. Аввалига энсам қотди. Сўнг ҳушёр тортдим. “Тўхта, бу ерда бир гап бор. Бу зийрак, олима хотин бекорга гапни узоқдан бошламади”, деган фикрга бордим. Гапни мужмал қилдим. “Албатта, – дедим мен ҳам аёлим кўзларига тик қараб, – Қорақалпоғистон менга иккинчи уйимдай бўлиб қолган, бу юртни ҳам бўйига, ҳам энига кезиб чиққанман. Мен юрган овулларни қорақалпоқларнинг ўзи ҳам билмайди. Одамларининг феъл-атвори, хонадонлари, урф-одатлари менга беш қўлдек таниш. Нима эди?!” Гапимни “Кўрқоқ олдин мушт кўтарар” қабилида бир оз таҳдид билан тугатдим. Аёлим калавани янада чувалаштирди. “Чимбой тумани Биринчи май совхозида ҳам бўлганмисиз”, дея ўсмоқчилади. Мен яна эҳтирос билан, у ерда ҳам бўлганимизни, барча аҳолини флюорографик текширишлардан ўтказиб, “манту” пробалар қуйиб, аҳоли орасида туберкулёз касаллигини аниқлаганимиз ҳақида гапириб бердим. Аммо сўроқнинг кети узилай демади: “Яна нималар қилгансиз?”. “Энди ўйлаб гапириш керакка ўхшайди!”. Хаёл ҳар ёққа олиб қочади. “Нима қилган эканман?”. Эслашга уринаман. Бир оз аввал таҳдидла сайраб

турган тилим лол. Гапирай десам уним чикмайди. “Шу, бошқа гап йўқ, яна нима бўлиши мумкин”, дедим зўрға. “Қорақалпоқларнинг айтишларича, сиз жуда каттик ишлар экансиз. Текширувга чиқмаган одамларни ҳам мажбуран флюорографиядан ўтказар экансиз. Чиройли қизларни-ку инчинун. Бир қиз “манту” синамаси қўйдирмайман деб, қочиб кетган экан. Сиз уни орқасидан узоқларгача қувиб, тутиб олибсиз. Қучоқлаб олиб тўхтатибсиз. Кейин елкангизда кўтариб туберкулин синамаси қўйдирибсиз. Аввалига у қиз сиздан ранжибди. Сўнг фойдасини билиб хурсанд бўлибди”.

Ё, Худо! Бу не синоатинг? Қўлга тушдим-ку! Энди Ўзинг ёрдам бермасанг, ҳолим ҳароб. Талвасага тушиб қолдим. Тилимга бирор жўяли гап келмайди. “Ҳа, энди Замирахон, энди... биласизку мен ишни астойдил бажараман, текширилмаган одамлар қолмасин деганман-да”, дея ўзимни оқлаган бўлдим. Аслида ичимни ит тирнайди: “Эй азамат, — дейман ўзимни қойиб, — сени ким мажбур қилди, қизни қувишга, қучоқлаб кўтариб келишга”. Вожаб, бу воқеага ўн йилча бўлиб қолди. “Тоғ-тоғ билан учрайшмайди, одам-одам билан учрашади”, деганларича бор экан.

Хуллас, Замиралар гуруҳи худди ўша ҳудудга бориб, амбулатория фаолиятини текширишади. Беморларни консультация қилишади. Иш жараёнида текширувчиларни Тошкентдан келганлигини билган бир ҳамшира мени сўрайди. Замирахон аёл қалби билан бир нимани сезгандай бўлади. Менга ким бўлишини айтмасдан, ҳамширани гапга солади. Эшитганингиз “қилмишим”ни шу тарзда ипидан-игнасигача билиб олади.

Мана сизга “Қинғир ишнинг қийиғи қирқ йилда ҳам чиқади”, деган ҳикматнинг исботи. Йўқса Тошкент қаёқда-ю, Қорақалпоғистоннинг Биринчи Май совхози қаёқда?

Келинг биродар! Сизга бир жайдари насихат қилиб қўяй: Қадамингизни билиб босинг. Бундан ҳам яхшиси, тўғри юринг. Илло, “Ойни этак билан ёпиб бўлмас” экан!

МЕҲР ТАЪМИ

Ҳамишаги ўн-ўн беш чоғли ҳамкасб шериклар билан Кегейли туманининг Эркиндарё хўжалигидамиз. Режалар бажарилиб, кайфиятлар аъло бўлган кунларда очик табиатнинг бирор сўлим гўшасида йиғилишиб, вақтичоғлик қилиб турамиз.

Эркиндарёга бормаганимга кўп бўлди. Ўша вақтичоғлик қилишга борган пайтларимиз у замин жаннатга ўхшарди. Гўё ёввойи оҳу дейсиз. Кўзлари катта-катта, кўлоқлари диккайган, танаси шунчалик чиройлики таърифига тил ожиз.

Ўша йилларда Бозатов райони янгитдан ташкил қилинган эди. Эркиндарёдан ўтиб, Бозатовга караб боришда чапда узундан-узоқ дамба бошланар эди. Атроф ҳар доимгидек ўт-ўлан, тўқайзор. Буларга унчалик ҳам эътибор бермайсиз. Эриниб, хоҳлар хоҳламас дамбага кўтариласиз. Ногаҳон қаршингизда шунчалар гўзал бир манзара пайдо бўладики, лол қоласиз. Шундоққина ёнимизда денгиз бор экан, пайқамабмиз деб ҳайратланасиз. Поёнсиз сувлик, узоқларга чўзилиб кетган. Гўёки осмон ерга эгилиб, уммон суви билан қўшилиб оқаётгандек. Қуёш ботишига яқин вақт эди. Ё тавба! Ботаётган қуёш гўёки сочлари елкасини қоплаган, хижолат-ла қизариб-бузариб чумилишга тушиб кетаётган яланғоч аёлга ўхшар эди. Атрофида эса ёввойи табиатнинг бетакрор манзараси.

Беихтиёр романтик хаёлларга бериласиз. Бу замин ногоҳ сочлари таралмаган, қошларига ўсма, кўзларига сурма қўймаган, дағал бўздан қўйлак-лозим кийган ўспирин қизга қиёслайсиз. Унга яна бир марта қаранг. Яхшилаб қаранг. Унинг ўсма қўйилмаган қошлари ой ўроғига ўхшамаяптими? Сурма нима билмайдиган кўзлари оҳунинг тиниқ кўзларини эслатмаяптими? Юзларига боқинг, шунчалар тиниқки, нафис тери остидаги томирлардан қон оқаётганлигини кўришингиз мумкин. Бўйинларичи, бўйинлари? Оҳуникидек узун, нозик, сутдай оппоқ.

Бармоқларини ушлаб кўринг. Табиат хусайни узум навини шу бармоқлардан олганмикан?!!

Бизни бу қадар ҳаяжонга солган, хаёлларимизга эрк беришга ундаган замин — Даўткўл эди. Ҳа, табиат Қорақалпоқ аҳлига Даўткўлдек ўхшаши йўқ заминни тортиқ этган. Бу замин бокира қиз каби авайланишга, қадрланишга муҳтож. Одамлар уни авлодларга ҳам шундай бокира ҳолатида етказишлари ҳам фарз, ҳам қарз. Зотан, аجدодлар бу кунгача бокира етказганларки, қалбларимизни сўнгсиз ҳаяжонга чулғаб турибди.

Хуллас, эртасига Тошкентга қайтишим керак эди. Кечкурун амбулатория бошлиғи — врач аёлнинг уйларида меҳмон бўлдик. Зиёфатлар қуюқ бўлди. Чой устида суҳбатлар роса қизиди. Сўнг бизга жой қилиб беришди. Ҳамма уйкуга ётди...

Тун. Соат чамаси ўн иккиларга яқинлашган. Шу пайт денг, биров секин кириб, оёғимдан туртиб, ташқарига чорлади. Кўзларимни ишқалаб, тикилиброқ қарасам ўша, уй соҳибаси, бош врач аёл. Ҳайрон бўлдим. Ярим тун. Уй соҳибаси ёлғиз ўзимни ташқарига ундамоқда. Иккиланиб-иккиланиб аёлнинг ортидан эргашдим. Биз кейинги хонага ўтдик. Қарасам бу хонада аёлнинг эри ўтирибди. Дастурхон ёзилган. Дастурхон тўкин. Ўртасида турган қовурилган балиқ айниқса эътиборни тортади.

Алқисса, бош врачнинг эри Бозатовда қурилишда ишлар эканлар. Уйга қайтгунларича йўлдан бир дона балиқ сотиб олганлар. Табиийки балиқ барча меҳмонларга етмайди. Эрхотин келишиб, ярим тунда балиқ қовуриб, Тошкентдан келган меҳмонни сийламоқчи бўлишган...

Орадан кўп йиллар ўтиб кетди. Бу воқеани эса ҳеч эсдан чиқаролмайман. Ўша балиқнинг мазасини ҳали-ҳамон аниқ ҳис қиламан. Бу ҳиссиётга ном топиш, тушунтириб бериш мушкул. Балки бу таъм менинг Даўткўлга, Даўткўлнинг менга бўлган муҳаббати, Қорақалпоқларнинг биз табибларга бўлган меҳри таъмидир...

ЎЗБЕКНИНГ ДАСТУРХОНИ

Водийнинг марказий шаҳарларидан бирида, умуртқа поғонаси оғир жароҳатланган, оёқлари фалажланган, чанок аъзолари фаолияти бутунлай бузилган, ҳуллас, тўшакда “михланиб” қолган бир беморни операция қилдик. Операция узоқ давом этди. Ҳайрият, муваффақиятли якунланди.

Водий — одамохун, меҳмондўст, тадбиркор инсонлар юрти. Шифокорлари илмли, ҳар қандай оғир операцияни улар билан бирга, ҳамкорликда олиб борса бўлади. Яхши жарроҳлик амалиётидан кейин, унинг чиройли якуни ҳам бўлади биз врачларда.

Ҳуллас, якун чиройли ташкил этилган. Самовар-чайхонада-миз. Дарахтзор, кучоқ етмас чинорлар, ариқчадан шилдираб зилол сув оқиб турибди. Сувга қовун, тарвуз ташлаб қўйилган. Сўрида хонтахта. Тўкис тузалган дастурхон. Ҳамма нарса бисёр. Айниқса, тўкин дастурхонни икки-уч шиша “Менделеев эритмаси” жилолантириб турибди.

Ош тайёр бўлгунича гаплашиб, дастурхондаги неъматлардан тотиниб ўтирибмиз. Шу пайт даврадошлардан бири менга гап ташлаб қолди: “Домла мана қаранг, бизда қанақанги сўлим манзара. Тепамиздан тангадек қуёш нури тушмайди. Жаннат бўлса, шунчалик бўлар-да. Қозонда ош хушбўйланиб турибди. Мана сиз барча вилоятларда бўласиз. Ўзбекистонда бизчалик меҳмондўст, одамни бошига кўтарадиган кишиларни учратмаган чиқарсиз?”. Кейин бир вилоятда борганида тўй дастурхонига бодринг, помидор, кўкатларни бутунлигича келтириб ташлашгани, баъзи жойларда ҳатто шакароб қилишни ҳам билмасликларини қистириб ўтди.

Ҳижолат ичида қолдим. Нима деб жавоб беришни билмайман. Гапирай десам меҳмонман. Дастурхонида ўтирибман.

Мен учун миллат тушунчаси муқаддас, албатта. Ўзбекман, ўзбеклигимдан ғурурланаман. Лекин миллат ажратсалар, бошқа элатларни менсимасалар жуда хафа бўлиб кетаман.

Вилоятлар ва улардаги урф-одатларга келадиган бўлсак, ҳамма жойнинг ўз таомили, анъаналари бор. Ҳамма ўзига ёққан, қулай, маъқул тарзда меҳмон кутади. Меҳмон бўлиб, тузини тотдингизми бас. Ёққанини олинг, ёқмаганини гапирманг. Чунки сиз у юрт олдида энди қирқ йиллик қарздорсиз. Зеро, чўлнинг чўлга, тоғнинг тоққа хос меҳмондорчилиги бор. Ҳаммасининг ўз таъми, туси ўзига ярашиб туради.

Гапни узоқдан бошладим.

Мен туғилиб ўсган Сурхондарё, Қашқадарёларда ҳам меҳмонни ҳурмат билан кутиб олишади. Кучи етса, меҳмон оёғи тагига қўй сўяди. Уйлари тўридан жой беришади. Энг муҳими, меҳмон қачон кетар экан деб, диққат бўлишмайди. Бухоро, Навоийда ёки Жиззах, Сирдарёда бўлсин, меҳмон кўчада қолмайди. Самарқанд, Тошкентни гапирмаса ҳам бўлади. Ахир бу шаҳарларга бутун дунё тан берган. Хоразмга борсангиз, ташқаридан қараганда энг кўримсиз туюлувчи уйга кирсангиз ҳам ҳайрон қоласиз, хоналар катта-катта, меҳмонхонаси спорт залига ухшайди. Ётаверинг маза қилиб, хоҳлаганингизда кетасиз. Ошларининг туси оқишроқ, лекин таъми водий ошидан кам эмас. “Ижжон” (“этжон” сўзидан бўлса керак?) деган овқатлари бор, агар бир тўйиб есангиз, ўғлингиз бўлмаса, ўғил кўрасиз.

Лекин меҳмондорчилик бобида ҳеч бир вилоят қорақалпоқликларга тенг келолмайди.

Меҳмон Нукусга ёки бирор туманга келадими, қатъи назар, меҳмонхонада қолдирилмайди. Албатта, хонадонга олиб бориб меҳмон қилинади. Бу ҳали дебочаси холос. Дейлик, қорақалпоқ хонадонига тасодифан биров келиб қолса, мезбон ҳовлисида қолган охирги товугини сўйиб бўлса ҳам меҳмон қилади. “Айтингчи, сиз шундай қилаоласизми”, деб ҳалиги суҳбатдошимга юзландим: “Мана сиз билан узоқ йиллардан бери бирга операциялар қиламиз, тез-тез учрашиб турамиз. Лекин бирон марта бўлсин хонадонингизга таклиф қилдингизми? Қаерда, қандай хонадонда яшашингизни билмаймиз. Уйингизни билиб

қўйсак, яхши-ёмон кунларингизда йўқлаб туриларди-да. Ўзбекчилик бўлса!" дея, сўзимни тугатдим.

Гапларим мезбонга ёқдим, ёқмадим билмадим. Тўғриси бунинг унчалик аҳамияти ҳам йўқ эди.

Менинг қорақалпоқ юртида ишлаб, кўп ҳовлиларда қўноқ бўлиб чиқарган хулосам шу бўлдики, меҳмондорчиликнинг мазмуни еб-ичиб кетишда эмас. Аввало, меҳмондорчилик — бу, юртнинг юзи, юраги, бошқаларга меҳр-муҳаббати, тантилиги. Иккинчидан, самимий суҳбат, дўстлашув учун имконият. Учинчидан, кўнгил ёзиш, дардлашиш, маданиятлар алмашишуви, таълим-тарбия, одамийлик сабоғи олинадиган ноёб давра. Ҳақиқий ўзбек дастурхонини таъма билан ёзмайди. Бировга едириб-ичириб, устига-устак бундан қувониш, берганидан шод бўлиш ота-боболаримиздан қолган мерос. Шу меросга эга эканмиз, ўзбеклигимизча қоламиз. Акс ҳолда...

БОБО ВА НАБИРА

Хасталик нафақат инсон учун, балки бутун мавжудот олами учун ҳам оғир, азоблик умр кунларидир. Касалликка ҳар ким ҳар хил муносабатда бўлади. Катталар касалланса уларга тушунтириб, ёрдам бериб даволаш мумкин. Лекин ёш болаларнинг касалланиши биз катталар учун ҳам оғир жараёнدير.

Узоқ йиллар тиббиётда ишлаб келаман. Минглаб жарроҳлик амалиётларини бажардим. Сарҳисоб қилганимда, яхшиям болалар шифокори бўлмаганман, деб ўзимча шукр келтираман. Туғри, умуртқаси чириб, оёқчалари ишламай қолган болачаларни ҳам операция қилганман. Чамамда улар элликта ёки кўпроқдир, аниқ билмайман. Руслан ҳам шу болалардан бири. Аммо ўта оғир операцияни бошидан ўтказган. У Нукуслик. Илм-маърифатли оилада туғилиб ўсган. Беш ёшли бола. Тенгдошлари қатори югуриб-елиб ўйнаб юрган болалардан бири. Қай бир куни ўйин пайтидами ёки бошқа сабаб билан

қаттикрок йиқилган бўлса керак, кўкракдан белга ўтар соҳада иккита умуртқа таначаси жароҳатланиб, кейинчалик йиринглаб, болакай аҳволини танг қилиб қўйган. У хонадонда узоқ кутилган набира шекилли, болани ота-онаси қолиб, бобобувиси дўхтирма-дўхтир олиб юришаркан...

Ерлик шифокорлардан кўнгли тўлмаган буви набирани олиб Тошкентга келадилар. Бола бизнинг бўлимга ётқизилди. Барча текширувлардан ўтказилди. Ҳақиқатдан аҳволи оғир, йиринглаган умуртқалар анчагина емирилган, оқибатда умуртқа поғонаси фаолияти кескин бузилган. Пайпаслаб кўрилганда умуртқа орқасида кичик букрилик, қаттиқ оғриқ, оёқлар кучсизланиши, юришининг қийинлашуви аниқланди.

Беморни ўрнидан турғизмасдан, икки ой тўшак режимида даволадик. Аҳволи бироз яхшиланди, лекин умуртқа атрофидаги йиринг тўлиқ сурилмади. Емирилган умуртқа таначалари анча кичрайиб қолди. Зарур жарроҳлик амалиёти бажарилма-са, келажакда боланинг ногирон бўлиб қолиши аниқ эди. Шундаям яшаб кетса.

Болани жарроҳлик муолажасига тайёрлаш жараёнида жуда катта муаммо чиқди. Емирилиб кетган умуртқани қайтадан тиклаш, умуртқани тўғрилаб мустаҳкамлаш учун пластик материал бўлиши керак. Пластик материал катта ёшдаги одамлар учун муаммо эмас. Умуртқанинг кўкрак қисми зарарланса қовурғалардан, бел қисми учун ёнбош суягидан кесиб олиб умуртқа фаолиятини тиклаш мумкин. Болаларда эса суяклар ҳали тўлиқ шаклланмаган, кўпроқ тоғай тўқимаси билан қопланган бўлади. Пластик материалликка ярамайди...

Хуллас, бола танасига ортикча жароҳат етказмаслик, ўрнатадиган пластик материалimiz мустаҳкам бўлиши учун боланинг отаси ёки онасининг қовурғаси ёки ёнбош суягидан кесиб олишимиз керак. Бобо таниқли олим, буви ҳам ўқитувчи – зиёли инсонлар. Уларга мақсадимизни тушунтириб айтдик. Ҳайрон бўлишди. Буйрак, юрак, жигарни кўчириб ўтказганла-

рини эшитганмиз, лекин одамдан суяк олиб, иккинчи бир кишига ўтказганларини эшитмаган эканмиз, бунинг қай тарзда бажарилиши, асоратларигача сўраб олишди. Аввалига боланинг отасидан трансплантат олишга келишдик. Жарроҳлик амалиёти кун аввал отанинг ёнбош суягидан трансплантат олиб, материални тайёрлаб қўйиб, айна пайтда болани ҳам операция қиладиган бўлдик.

Операцияга бир кун қолганда бобо-буви кайфиятлари тушиб, хонамга кириб келишди. Гапни буви бошладилар. Мазмуни Бобо ўз ўғлининг қийналишини хоҳламаётган экан. У ҳали яшаши, ишлаши, болаларини тарбиялаши керакмиш. Бобо “Суяк керак бўлса мендан олишсин”, деб турганмиш.

Тўлқинланиб кетдим. Ўғлини катта одам қилиб етиштирган кекса ота энди ўғли қолиб набираси учун жон фидо қилмоқчи...

Чол-кампирга амакининг ёшлари, қон босимлари операция пайтида хавфли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигини тушунтиришга уриндим. Ҳамма нарсага тайёр эканлар. “Суякни мендан оласиз”, деб қаттиқ туриб олдилар. Операцияни бошладик, режалаштирилган ишларни бажардик. Операция кутганимиздан кўра яхшироқ ўтди. Натижани сўрасангиз, бобо бир ҳафтача роса қийналдилар: қон босимлари кўп марталаб ошди, суяк кесиб олган соҳада оғриқнинг босилиши анча қийин кечди. Руслан ҳам роса қийналди. Умurtқа соҳасида эса, наркоз беришда нафас йўлига киритилган трубка бир оз кенгрок экан шекилли, кейинги кунларда унинг томоғида шиш пайдо бўлиб, нафас олиши жуда қийинлашиб кетди. Операция декабрь ойининг охирги ҳафтасида бажарилган эди. Кўпчилигимиз янги йилни Русланнынг ёнида кутдик. Руслан тузалиб, клиникадан ўз оёғи билан чиқиб кетди. Русланнынг бобо-бувиси бизлар билан қариндошдай бўлиб кетишди.

Хизмат сафарларида бўлганимизда Русланлар уйида жуда кўп меҳмон бўлганмиз. Ният қилишган экан шекилли, бир борганимизда, оёғимиз остига йириккина бузоқни бўғизлаш-

ди. Кетар кунимиз хом гўштидан ҳам беришди. Меҳмонга туя-товуқ, борингки қўй сўйилсин, лекин сигир бўлай деб турган бузоқни сўйиш тўғримикин, билмадим.

Навбатдаги сафарларимизда, Кегейли туманида Республика силга қарши курашиш диспансерининг бош врачлари Дорибой Дошетов билан тармоқ шифокорлари ишларини бошқариб юрибмиз. Пешинга яқин домла Саметов оламдан ўтибдилар, деган хабарни эшитдик. Ҳаммамиз хомуш бўлиб қолдик. Шундай ажойиб, камтар, олим инсон. Оғир касал ҳам эмас эдилар. Маслаҳатлашиб уйларига бориб, Қуръон тиловат қилиб, кўнгил сўраб келишга йўл олдик. Ҳовлиларига яқин қолганда машинадан тушдик. Олдинда Дорибой, биз орқароқда тазияхонага томон одимляпмиз. Қорақалпоқ удуми бўйича киришда овоз чиқариб бориш, бироз пул ҳам бериш керак. Барча удумларни бажаришга шайланиб дарвозани тақиллатдик. Очилиши билан овоз чиқаришни бошлаймиз деб турган одамлар бирдан ҳангу манг бўлиб қолдик. Не кўз билан курайликки, дарвозани “мархум”нинг ўзлари очаяптилар. Ҳайронлигимизнинг чеки йўқ. Довдираб қолганмиз.

Домла бизни кўриб, яйраб кетдилар. Қўярда-қўймай меҳмонхонага бошладилар. Биз кутилмаган меҳмонлар кулишн-ям, йиғлашимизниям билмас эдик. Ҳамма жим. Ҳамишагидек меҳмондорчилик бошланди. Бироз қизишиб олгач, дадилланиб ташрифимиз сабабини айтдик. Шунда домла кулиб юбордилар. Маълум бўлишича, ўша кунларда бошқа бир Саметов оламдан ўтган экан.

Қайтишимизда “Дорибой, — дейман, — дарвозани аканинг ўзлари очмасдан, бошқа биров очганда нима қилар эдик дейман. Сиз бари-бир ҳеч кимга қарамасдан ўқириб йиғлашни бошлардингиз. Сизга биз ҳам жўр бўлардик. Ана томоша. Худди “Шум бола” киносигагидек. Қўшнилари чопиб чиқишган, бир зумда тумонат одам йиғилган. Тасаввур қилаяпсизми?”, десам, Дорибой оғам ҳам ичидагини топганимдан яйраб кетди. “Та-

пирманг, гапирманг, дўстим, Худо бир асради, шарманда бўлишимизга бир баҳя қолди!”.

Домланинг ажаллари тўлиб, омонатларини Ҳаққа топширганларида шу хангомани эслаб ичимиз куйди. Таскин шундаки, бизни домланинг суякларини танасида асраб юрган, энди бақувват, келишган йигитга айланган Руслан кутиб олди. Бобо набираси вужудида янги ҳаёт бошлагандек туюлди менга. Қилган ишимдан қоникқандек бўлдим. Шу касбни берган Оллоҳимга шукрона келтирдим.

ТУГАЛЛАНМАГАН СУРАТ

Қорақалпоғистонда гувоҳ бўлганим бу воқеа бир умрга хотирамда қолган.

Кичкина Ойжамол оилада учта ўғилдан кейин туртинчи фарзанд бўлиб туғилди. Аммо отаси бундай фарзандни кутмаётган эди. Чунки у фарзанд деганда ўғил болани тушунар, қиз кўришни хоҳламасди. Қизи бор ўртоқлари қизларини мактаб гапирганларида, бу киши уларга қарата: “Қўйсангларчи, катта бўлганида барибир бўзбола олиб қочиб кетади, кейин юрасизлар ортидан чопиб”, — дерди.

Бир куни шундай суҳбат устида кекса отахон танбех бериб қолдилар: “Инсон бу дунёдан ўтганида ким куйиниб, ким суйиниб йиғлар экан. Аслида бу йиғи тирикларга ўзларини овутиш учун керак. Майитга бундан бирор фойда йўқ аслида. Лекин қиз фарзанд ота учун шунчалар куйиниб йиғлар эканки, фақат унинг овози ўлган ота қулоғига кирар экан. Шунда мурданинг юзи ёришиб, тирикка ўхшаб ётар, у дунёга мамнун кетар экан. Бу ҳавойи гап эмас. Оллоҳ таоло қиз фарзандни оқ ювиб, оқ тараб ўтганларга жаннат ваъда қилган”. Лекин Ойжамолнинг отаси бу ҳақ гаплардан таъсирланмади. Қизига бўлган муносабати ўша-ўша, совуқлигича қолаверди.

Қизи жисмига монанд хушбичим, хушсуръат бўлиб ўсаверди. Ёшига етиб мактабга чиқди. Тенгқурларига қараганда анча зеҳнли эди. Қўшиқ куйлар, расм чизарди. Кучи етгунча онасига кўмаклашар, отаси ишдан келса, югуриб пешвоз чиқар, отрофида гирдикапалак бўларди. Эрка ўғиллар эса бу пайтда телевизор кўриш, овқат ейиш билан банд бўлишар. Оталарига қайрилиб ҳам қарашмасди. Ота ўғиллари олдиларига югургилаб бориб, уларни бағрига босар, юзларидан ўпиб эркаларди. Улар нима истасалар муҳайё қиларди. Ойжамол бу манзарани кузатиб, секингина хўрсиниб кўяр, сўнг онаси олдига чиқиб кетарди. Она қизини тушқин ҳолатда кўриб кўнгли эзиларди. У бир неча марта ўжар, кўрс эрини «инсофга» чақиришга уриниб кўрди, лекин бу ҳаракатлари самара бермади.

Ойжамол бешинчи синфда ўқиб юрганида мусиқа ўқитувчиси уни вилоят ёшларнинг қўшиқчилик конкурсига таклиф этди. Уйдагиларидан рухсат олиб келишини сўради. Кечги овқат ейилиб, дастурхон йиғиштирилгандан кейин Ойжамол дадасининг ёнига келиб, ҳалиги гапни секин айтиб, рухсат сўради. Қиз илтижоли кўзлари билан дадасига термилиб жавоб кутарди. Ота ёстиққа тирсаклаганича, уларнинг аждодларидан артистлар чиқмагани, қизбола қўшиқ айтиб ойни олиб бераолмаслиги ва яна нималарнидир сўзлади. Қолган гаплар қизчанинг қулоғига кирмас, чиройли кўзлари жиққа ёшга тўлган эди. У қийнала-қийнала ўрнидан турди, орқасига аланглаганча эшик томон юрди. Лаблари, ёноқлари титрар, вужудининг юрагига яқин жойида бўғилиш, оғриққа ўхшаш бир оғирлик пайдо бўлдики, қизча бу нима эканини англай олмасди. Нафаси қайтди, маъносиз нигоҳлари билан бувиси ётадиган хонани излади. Бир амаллаб кириб борди. Диванга ўтириб, нигоҳини бир нуқтага тикканича ўтириб қолди. Хонасига кириб набираси аҳволини кўрган буви ўзини йўқотиб қўйди. Зотан, буви қизалокни жуда яхши кўрар, ўқишига кетишида кузатиб, келишида кутиб олар, бағрига босиб эркалар экан “умринг ўхшамасин” деб кўярди.

Буви фарзанд доғида куйганлардан эди. Уч фарзанддан ик-кисини қора тупрокқа топширган, фақат кенжаси — Ойжамолнинг дадасини асраб қола олганди. Ўғил фарзанддан кейин, орзуси ушалиб, қиз кўрди. Қизини бағрига босиб катта қилди. Қизи эсли-хушли, чиройдан ҳам ками бўлмасдан ўсарди. Куз ойларининг бирида, кунлар анчагина совиб қолган пайтлар. Қишлоққа вилоят марказидан артистлар бригадаси келиб, концерт кўяди. Мактабдан келиб, шоша-пиша уй ишларини саранжомлаган қиз, сочларини ювиб қуритмасданок, дарвозалари тагига келиб кутиб турган дугоналари билан концертга боришади. Эртаси кун, дарс тугаши арафасида этлари жунжикиб, ҳолсизланиб, бошида нохуш бир оғриқ пайдо бўлади. Бу ҳолатини уйидагилардан яширади, ўзини соғлом қилиб кўрсатади. Лекин кун сайин аҳволи оғирлашаверади. Дарсга боролмай қолади. Ҳарорати кўтарилади, кўнгли айнийди, қуса бошлайди, оқибатда ўта ҳолсизланиб ётиб қолади. Бошидаги оғриқ кучайгандан кучайиб боради. Кўз олди хиралашиб, хушдан кета бошлайди.

Хавотирга тушган ота-она қизларини овулдаги шифокорга кўрсатадилар. Маҳаллий врачлар муолажалари ёрдам бермагач, тумандан шифокор чақириб маслаҳат олишади. Лекин қизнинг аҳволи оғирлашиб бораверади. Тез ёрдам чақириб, марказий шифохонанинг неврология бўлимига ётқизишади. Бемор бу бўлимда бир ҳафта даволанади. Натижа бўлмайди. Бўлим шифокори Тошкентдан келган мутахассисга мурожаат қилиб, бу беморни кўриб беришини сўрайди. Беморга зудлик билан орқа мия пункцияси тавсия қилинади. Орқа мия суюқлиги текшириб кўрилганда туберкулёз микобактериялари аниқланади. Бемор туберкулёзга қарши курашиш диспансерининг реанимация бўлимига ўтказилади. Ўтказилган тезкор тиббий тадбирларга қарамасдан, тўртинчи кун бемор оламдан ўтади. Ҳурмонанд бу қиз умрига жуда кеч аниқланган “туберкулёз менинго-энцефалити” зомин бўлган эди.

Ўсиб-улғайиб келаётган набира эса, ўша аммасига ўхшаб кетарди. Кўнгли вайрон буви набирасини ҳар сафар бағрига босиб, юз-кўзларидан ўпаркан, Оллоҳнинг иноятига шукроналар қиларди. Ойжамол истеъдодли қиз. У чиройли сурат соларди. Айниқса, ғамгин бувисининг ҳар турли кўринишларда суратини солар, баъзан кулги қўзғатадиган тарзда бурнини каттароқ, баъзан бир қулоғини узунроқ чўзиб бувисини кулдириб юрарди. Бир куни Ойжамол мактабдан келиб бувисининг нохуш, мажолсиз ўтирганини кўрди. Бувининг нурсизланган кўзларидан шашқатор ёш тўкиларди. Ойжамол бувисини авайлаб турғазиб, уйга олиб кирди. Буви кункундан мажолсизлана бошлади. Ҳатто ташқарига чиқолмай қолади. Буви самарасиз Афғон урушида бедарак йўқолган ўғлини, бевақт хазон бўлган қизини унута олмас эди.

Шу кунларда шифокорлар Ойжамол ва унинг синфдошлари билакларининг ички қисмига «проба Манту» қўйиб кетишди. Уч кун ўтгач ўша шифокорлар келиб, синама қўйилган жойларни текширишди. Синфнинг ярмидан кўпроғининг синама қўйилган жойида терининг бўртиб, қизариб қолгани аниқланди. Врачлар қизарган тери соҳасини линейкаларда ўлчаб, дафтарларига нималарнидир қайд қилиб қўйишарди. Маълум бўлишича, синфдаги тўрт-беш ўқувчи қўл терисида қизариш билан бирга пуфакчалар ҳам ҳосил бўлган экан. Шу ўқувчилардан бири Ойжамол эди.

Шифокорлар бу болаларнинг силга қарши курашиш диспансерига олиб бориш, чуқур текширишдан ўтказиш, врачлар тавсия этишса жиддий даволанишлари ҳам кераклигини тайинлаб кетишди. Ойжамол бу гапларини онасига етказди. Кечқурун ишдан кайтган эрига қизларига сил хавф солиши мумкинлиги, уни туман марказидаги диспансерда назоратдан ўтказиб келиш кераклигини айтади. Ота эса муаммони осонгина ҳал этади қўяди. Эмишки, буларнинг уруғида сил билан оғриганлар бўлмаган. Уларнинг насл-насаби тоза. Шундай инсонлар авлодидан туғилган қиз сил бўлиши мумкин эмас. Ва ҳ.к...

Ҳа, нодон ота-я! Туберкулёз таёқчаларининг насл-насаб суриштирмайдиган қаттол ва айёр душманлигини билганида эди! Қизчанинг ёш вужуди эса ўзини қандай ёвуз куч емиришга тушганини ҳаёлига ҳам келтирмас, кундалик уй ишлари, бувиси, ўқишлари билан қимматли кунларини ўтказар эди. Бувиси билан ёлғиз қолганларида “Буви дерди, — эркаланиб, — сизнинг сура-тингизни Моно Лизага ўхшатиб чизаман. Биринчи Моно Лиза Парижда бўлса, иккинчиси Нукусда бўлади”. Қизча бу пайтга қадар ҳам бувисининг кўп суратларини солган. Айниқса, йўл бошида ғам-андух-ла қараб турган буви, элас-элас кўриниб турган, осмон билан тугашиб кетган йўл охирида эса марҳум ўғилнинг хира қиёфаси акс этган сурати ҳаммани ҳайратга солар эди.

Куз. Ҳазонрезгилик. Ойжамол бир куни эрталаб ўзида калта-калта йўтал пайдо бўлганини пайқаб қолди. Аввалига унча эътибор бермади. Кун ўтган сайин, ҳолсизланиб, иштаҳаси йўқолиб бораётганини ҳис қилди. Шундай сулув, юзларидан қон томиб турадиган қизчасининг кундан кун озиб-тўзиб бораётган кўрган она эридан сўраб ҳам ўтирмасдан Ойжамолни туман туберкулёз диспансерига олиб борди. Шундай сулув, беғубор, шод-хуррам, дастёр, меҳрибон қизчанинг ўнг ўпкаси юқори бўлагиди ўтишиб қолган туберкулёз жараёни аникланди.

Онаизор юм-юм йиғлаб, ёлғиз қизчасини республика сил касалликлари диспансерига ётқизди. Тўғри ва тезкор ташхис, тизимли даво чоралари, айниқса, қизчадаги яшаш иштиёқи касалликнинг чекинишига олиб келди. Аёлининг илтимос-у илтижолари билан қизини кўргани шифохонага келган ота, қизим тузалиб қолибди деган фикр билан, уни уйга олиб кетмоқчи бўлади. Шифокорларнинг даволанишни жиддий тарзда давом эттириш кераклиги ҳақидаги эътирозларига қулоқ солмайди. Тузалмаган Ойжамолни уйига олиб кетади. Ноилож қолган шифокорлар ҳеч бўлмаганда муолажани уйда давом эттириш лозимлигини, акс ҳолда касаллик яна хуруж қилишини қайта-қайта тайинлашди.

Аммо бу маккор касалликни уйда даволаш жўн иш эмас. Ойжамоллар уйига кунда, кун ора амбулаториядан хамшира келиб туради. Дорилар ичиради. Келмаган кунларида дори қабул қилишда узилишлар ҳам бўлиб туради...

Баҳор ойларининг бирида ўрнидан эрта турган Ойжамолни тўсатдан қаттиқ йўтал тутди. Иккинчи йўталишда томоғида енгил кўчган балғам билан бирга иликрок бир суюқликни ҳис қилади. Рўмолчасини олиб оғзини артганда унинг қон эканини кўради. Қонли рўмолчани онасига кўрсатади. Эс-ҳуши учиб кетган она, қизини туман туберкулёз диспансери шифокори қабулига олиб боради. Рўмолчани кўрган шифокор афсусланиб бош чайқайди. Кўрикдан ўтказилганда маълум бўладики, бечора қизалоқда сил хуружи авж нуқтасига етган экан.

Уни яна шифохонага ётқизишади. Ўша тўрт девор палата, сим каравот, кичкина тумбочка, қатор-қатор, турли-туман дорилар...

Шифокорлар ташхисига кўра, сил жараёни ўпканинг кўпроқ қисмини эгаллаб, ора-ора ўпка тўқимасида ҳам яралар пайдо қилган, емирилиш ўчоқлари ўпкани ишдан чиқараётган экан. Балғам текширилганда сил микроблари одатдаги дориларга мослашгани аниқланади. Бундай оқибат даволашнинг мушкуллиги, дори-дармоннинг энг сўнгги дозаларини қўллаш дегани...

Бола Ойжамолнинг авваллари болаларча порлаб турадиган кўзларида мунг пайдо бўлган, чиройли ёноқчалари бўртиб, бодом қовоқлари ичига тортиб кетган, умидлари сўнгандек эди. Аммо унинг беғубор қалбида ягона, балки охирги истак ҳамон сўнмаган эди. Ойжамол ҳамон бувижонисини Леонардо Давинчи Моно Лизасига ўхшатиб чизишни орзу қиларди. Ҳар куни муолажадан кейин шу сурат устида ишлашни одат қилди. Сил уни ҳолсизлантирар, силга ён бериб бир оз дам олгач, яна чизишда давом этарди...

Ниҳоят, бувининг сурати якунланиш арафасига етди. У бувисини Моно Лиза тасвирланган фонда эмас, оппоқ, харир

рангда фаришталарга ўхшатиб чизганди. Буви ерда эмас, гўё ҳавода, қўлларини олдинга чўзиб марҳум ўғли орқасидан учмоққа чоғлангандек тасаввур берарди...

Ишидан кўнгли тўлган қизча чарчаган қўлчаларини тушириб, ҳолсизгина ёстикқа бош қўйди. Боши тинимсиз айланар, кўнгли айнир, кўзи хиралашиб борар эди. Ойжамол шу ҳолатда бир неча кун ётиб қолди. Шифокорлар муолажаларни кучайтиришди. Аммо натижа кутилганидек бўлмади. Бир куни Ойжамол қийналиб ўрнидан турди, суратни якунлаб қўймоқчи бўлди. Аммо мажолсизлик, қон аралаш йўтал, қаттиқ бош оғриғи бунга имкон бермади. Ойжамолнинг оху кўзларини армон ёшлари қоплаб олди...

Ҳушдан кетган қизча тинимсиз алаҳлайди. Тепасида турган она унинг “Бувим... амаким... суратларини тугата олмадим...” деган сўзларни элас-элас англайди.

Ойжамолни қаттиқ йўтал тутди. Кўкрак қафаси ичида, гўёки пичоқ билан тилимлагандай қакшатувчи оғриқ пайдо бўлди. Сил ҳужумига дош бера олмаган ёш қизчанинг ўпкаси ёрилиб кетган эди. Ойжамол жон аччиғида тўлғана-тўлғана жон таслим қилар экан, нигоҳи ўзига афсус-надомат билан гуноҳкорона қараб турган отасига тушди. Қизча инграмай қўйди, нафас олишдан тўхтади. Унинг суяклари бўртиб қолган ёноқчаларида икки томчи ёш қотиб қолган эди.

Ойжамол худди сувратлардаги фаришталардек тўшагида беозор ётар, кравотининг ёнидаги столчада эса бувининг тугалланмаган сурати мунг билан боқиб турар эди...

“ҲУНАРНИ АСРАБОН НЕТКУМДУР ОХИР...”

Абдулла Муҳаррамович Убайдуллаев — дунё тан олган забардаст олим, дунёнинг кўплаб мамлакатларида, тиббиёт олимлари орасида юксак ҳурмат-эътиборга эга аллома, ўзбекнинг дарди билан ёнган инсон, меҳрибон, қўли енгил шифокор.

Устоз 1986 йилнинг ноябрь ойида институтга раҳбар этиб тайинландилар. Ўшандан бошлаб биз шогирдларнинг ҳаётимиз ва фаолиятимизда нимаки юксалишлар юз берса, бево-сита ёки билвосита устознинг ёрдамларида бўлди. Домла табиатан юксак дидли, танти инсон. У киши шогирд танлашда бўлажак олимнинг ҳам маърифий-илмий, ҳам маънавий дунёсига эътибор берар эдилар.

Ёдимда, домла институт клиникаси бўлимлари билан танишиб юрганларида, бизнинг бўлимни ҳам кўриб чиқдилар. Беморлар билан яқиндан танишдилар. Касалларнинг аксарияти тўшакка «михланиб қолган», оёқлари ҳаракатсиз эканидан нажотсиз, яшашдан умидларини узган эдилар.

Домла чуқур изтиробда қолди. Наҳотки, тиббиёт шунчалик юксалганлигига қарамасдан, юзлаб, минглаб беморлар умуртқа поғонаси, бугимлар силидан азият чекиб, кийналиб, ҳаётдан кўз юмса. Бир куни мени хоналарига чакирттирдилар. Беморларнинг аҳволи, касалликни вақтида аниқлаш, керакли даво чораларини ўтказишда муаммолар кўплигини айтиб, шу суҳбатнинг ўзидаёқ докторлик диссертациямнинг мавзусини аниқлаб олдик.

Диссертация мавзуси суяк-бугим силининг тарқалиши, вақтида аниқлаш, касалликнинг оғир кечиши, тузалмас асоратларга олиб келишига сабаб бўлаётган омилларни топиш ва уларни бартараф қилишга бағишланган бўлиб, асосий мавзу эса беморларни замонавий усулларда даволаш, касалликнинг асоратларини бартараф қилишда мураккаб жарроҳлик усуллари-рини такомиллаштириш ва қўллаш эди.

Илмий ишни бажариш жараёнида яна бир тарихий ҳақиқат атрофидаги зиддиятларни ҳал қилиш керак эди. Маълумки, буюк бобомиз Абу Али ибн Сино минг йил аввал сил касаллигининг ирсиятга алоқаси борлигини айтиб ўтган эдилар. Бундай қараш XIX асрнинг охири, XX асрга келиб бекор қилинган эди. Домланинг ёрдамида Москвадан бир гуруҳ олим-

лар лаборатория ускуналари билан институтга олиб келинди ва улар билан бирга олиб борилган илмий изланишлар нихоясида қўлёзмалари XVII асргача Европа университетларида қўлланма сифатида ўқитилган Ибн Сино бобомизнинг таълимоти тўғри эканлиги чуқур иммуногенетик текширувлар ёрдамида тасдиқланди.

Вилоятларга чиқиш, экспедицион текширувларни бажариш, беморларни даволаш жараёнлари билан боғлиқ бўлган муаммоларнинг ечимида ҳам домла бевосита иштирок этардилар.

1980-йилларнинг охирларида, Республикамизда, айниқса Қорақалпоғистонда аҳоли ўртасида сил касаллиги кўпайганлиги, оғир экологик омиллардан ташқари, қорамоллар орасида ҳам касалликнинг оғир тури учраётгани, натижада сил касаллиги аҳоли орасида ҳам кенг тарқалаётганига сабаб бўлаётганига тахминлар бор эди. Ўша замонларда инсоннинг қадри, ҳукуқи топталса топталардики, аммо болалайдиган она чўчка ҳукумат ҳисобида турар, қаттиқ қўриқланарди. Сил касаллиги бор деб тахмин қилинган, давлат ҳисобидаги 5-10 та қорамолни раҳбарларнинг рухсатини олмасдан сўйиб текширишга бошида икки шохи бор одам ҳам журъат қилолмас эди. Домла шу муаммони ечишга ҳам қўл урдилар. Аввал қорамоллар орасида билдириб-билдирмасдан текширув ишлари олиб борилди ва жониворлар орасида сил касаллигининг кенг тарқалганлиги, бу аҳоли саломатлигига жиддий хавф-хатар туғдираётганлиги аниқланди. Қорақалпоғистоннинг ўша вақтлардаги биринчи раҳбари Саликов ҳузурига кириш, вазиятни тушунтириш учун анча уринишлар бўлди, ҳатто марказий газетадан келган мухбир ҳам бу жанобнинг ҳузурларига кира олмади.

Қорақалпоқ халқи “Отангни ўлдирганга онангни бер” кабилида Саликовни дуолаб, олқишладилар шекилли, у киши Москвага кўтарилиб кетдилар. Афсуски, катта бир анжуманда бетга чопар мутахассислардан бири у кишидан “экология” сўзининг маъносини сўраганда, у киши жавоб бера олмадилар.

Ўлганнинг устига тепгандай, бу ҳолни телевидениеда ҳам кўрсатишган эди.

Мухбир А.Кривцов (унинг домлага ҳурмати жуда баланд эди) баъзи бир раҳбарларнинг хай-ҳайлашига қарамасдан, жойлардаги воқелик билан обдон танишиб, катта мақола тайёрлади ва газетасида чиқармоқчи бўлди. Аммо ўша пайтдаги раҳбарлар мақолани босишга тиш-тирноқлари билан қарши бўлишган, бу борада матбуотга ҳам чеклов қўйишга уринишганди. Бироқ, мухбир А.Кривцов ҳам ўжар чиқиб қолди: мақолани “Комсомолец Узбекистана” газетасида босиб чиқарди ва катта шов-шувларга сабаб бўлди.

Ўшанда Қорақалпоғистонда аҳолининг саломатлиги йўлида жуда катта хизмат қилган, ҳам содда, ҳам ўта пок инсон — Нукусдаги Республика сил касалликлари диспансерининг бош шифокори — раҳматли Сафар Султонович Султонов шодликдан ўзларини қўйишга жой топа олмай қолган эдилар. Рухсат берилди, сил дея тахмин қилинган ўн мингдан ортиқ қорамол кушхоналарда сўйилди ва деярли ҳаммасида сил касаллиги борлиги аниқ-равшан бўлди.

Бир қарашда ҳаммаси оддийгина ҳолатдай, енгилгина кўчгандай туюлиши мумкин. Гўёки мақола ёзилди-ю, рухсат тегди, ўн мингдан ортиқ касалланган қорамол йўқ қилинди. Бироқ, бу ишга киришишга, энг аввало, қатъиятли бир юрак, чексиз шижоат керак эди, албатта. Ўша қатъият ва жасорат соҳиблари сафида Абдулла Убайдуллаев ҳам бор эди. Уларнинг ҳаракати билан ўшанда минглаб одамлар сил касаллигидан асраб қолинганлигини нима билан қиёслаш мумкин, бунинг қийматини ким ҳисоблаб чиқара олади?!

Тинимсиз олиб борилган изланишлар, Абдулла Муҳаррамовичнинг беминнат, доимий кўмаклари самараси ўлароқ, тез фурсатда илмий изланишларим якун топди, диссертация ҳолатига келтирилди. Илмий ишдаги мураккаб жарроҳлик муамоларини ҳал қилишда ленинградлик устозим профессор Анато-

лий Ефимович Гарбузнинг ҳам ёрдамлари бекиёс эди, албатта. Бироқ, Абдулла Мухаррамовичнинг хизматлари барибир ўзгача. Негаки, домла барча вилоятларда, туманларда хизмат сафарларида бўлардилар. Жойларга силга қарши кураш ишлари билан яқиндан танишардилар. Туман, вилоят раҳбарлари билан учрашиб, муаммоларни ҳал қилишда фаол қатнашардилар. Афсуслар бўлсинки, домла кўпинча вилоят, туман раҳбарлари билан қилинган суҳбатдан кейин оғир изтиробга тушиб қолардилар. Уларнинг инсониятга, тиббиётга бўлган муносабати, сил касаллиги хусусидаги саёз фикрлари, пала-партиш таклифларидан азият чекардилар.

Домла оддий, содда одамлар билан суҳбатлашишни жуда хуш кўрардилар, чунки баландпарвоз гаплар, сунъий хушомадгўйликлар, лафзсизлик у кишининг табиатларига бутунлай ёт эди.

Бир воқеа ҳамон ёдимда. Институт ходимлари Сирдарё вилоятида бир ҳафта ишлагач, якуний йиғин домла бошчиликларида ўтказилди. Домла икки соатга яқин дунёда, республикамизда сил ва ўпканинг носпецифик касалликларининг тарқалиши, кечиши тўғрисида тиббиёт ходимларига маъруза ўқидилар. Савол-жавоблар узоқ чўзилди. Йиғиндан кейин домла билан бирга ҳаж сафарида бўлиб қайтган бир отахонни кўришга бордик. Отахон домлага ва менга мўъжазгина жойнамоз совға қилди. Оддийгина бир қишлоқ одамининг бу қадар тантилигидан хурсанд бўлдилар. Отахон ҳузуридан чиқарканмиз, домла: “Афсуски, давлатмандларни хотамтойликдан қисганда”, деб қўйдилар.

Сирдарёдан ўтиб, домла Жиззахга боришлари керак эди. Вилоятда сил касаллигига қарши олиб борилаётган ишлар билан танишиб, муаммоларни ҳал қилишда иштироклари зарур эди. Бизни Эргашбой ака деган одам машинада олиб борадиган бўлди. Йўлда Эргашбой домлага мурожаат қилиб: — Абдуллажон ака, агар кулмасангиз бошимдан ўтганларни гапириб берсам, йўл узоқ, манзилга зерикмасдан етиб борардинглар, — деб

қолди. Домла: — Ука, яхши суҳбатдош экансиз, бемалол гапи-
раверинг, — дедилар.

Ҳайдовчи йигитнинг айтишича, армиядан қайтгач, қўли
калталик қилиб, анча вақт уйлана олмай юради. Тинимсиз
меҳнат қилади. Ниҳоят, яқинларининг ёрдами билан уйланиб
ҳам олади. Куёв тўранинг хурсандчилиги узоққа чўзилмайди.
Келин жисмонан ўта кучли, ҳукмдор чиқиб қолади. Ҳали чил-
ласи чиқмасданок, куёв шўрликни чимилдикни ичида тутиб
уради. Куёв ҳайрон, дардини кимга айтсин. Вақт ўтаверади, ке-
лин тушмагур шахтидан тушмайди, ўтирса ўпоқ, турса сўпоқ,
дея ҳар хил баҳона топиб, куёвга қўл кўтаришдан тўхтамайди.
Ойни этак билан ёпиб бўлармиди, бу сир атрофдагиларга ҳам
маълум бўла бошлайди. Бир куни Эргашвой ўртоқларидан би-
рининг маслаҳати билан яхшигина таёқни қўлига олиб, ҳовли
супирилмаганини баҳона қилиб, хотинини ура бошлайди.
Қўрқитиб қўймоқчи бўлган-да! Келин тушмагур эса ҳамла
қилиб, таёқни тортиб олади ва Эргашвойнинг ўзини савалаб
кетади. Эргашвой додлаб, онажонлаб қоча бошлайди, аксига
олиб дарвозани ҳам қулфлаб кирган бўлади, хотиним қочмасин
деб. Домла роса мириқиб куладилар. Эргашвойга раҳмлари
келади. Чунки Эргашвой нажотсиз, чорасиз, дарди бедавога
йўлиққан эди.

Қандай қилиб бўлса-да, хотинидан ажралишга жазм қилади.
Бир неча бор уйдан қочиб кетади. Хотин орқасидан бориб, уриб-
уриб уйга қайтариб келаверади. Охири бир бало қилиб, ҳуқуқ-
тартибот ходимлари ёрдамида хотинидан ажралади.

“Ўлиб кетишимга озгина қолди, Абдулла ака, Худо бир
асради-да”, деб ўзи куларди.

Хуллас, хотин деганлари шундай бўлса, ёлғиз ўтганимиз
бўлсин, деб узоқ вақт бўйдоқликнинг “гаштини” суриб
юради. Қариндошлар, биродарлар уни яна уйлантирмоқчи
бўлишади. Келин қидирилади. “Сутдан оғзи куйган” эмасми,
келин топиш қийин кечади.

Кунларнинг бирида бир ўртоғи, яхши келин топилганлигини, бирга бориб танишиши кераклигини айтади.

– Домла ишонасизми, дўстим мақтаган келиннинг уйига яқинлашиб, эътибор берсам, ўша ўзим ажралган хотинимнинг уйи экан. Шунақаям кочдимки, қутурган ит қувлагандай..

Мен Эргашвойдан эшитганим бу воқеани унинг ўзидай келиштириб ҳикоя қила олмадим, албатта. Аммо Эргашвой буни шундай табиий тарзда ҳикоя қилгандики, домла ҳам, биз ҳам ўшанда қотиб-қотиб қулган эдик. Жиззахга етиб келганимизда, Эргашвойдай соддадил, хушчақчақ инсон билан танишганларидан мамнун бўлиб, хожи бобо берган гиламчани Эргашвойга совға қилиб юбордилар.

Жамиятнинг ривожига ёки инқирози уни бошқараётганларга боғлиқ. Аксарият ҳолатларда шифохоналарга бош врачлар мутахассислардан эмас, балки моддий имкони юқори шахслардан тайинланаётганлигини ачинарли ҳол. Гинекологияни бошқариш, кўркмасдан стоматолог одамга топшириляпти. Вилоятларда ишдан “урилган” ҳар қандай киши, дипломи бўлса бўлди, сил шифохоналарига бошлиқ қилиб тайинланаверади.

Сирдарёда узок йиллар сил касаллиги шифохоналарида ишлаб тажриба ортирган, соҳасининг билимдони бўлган раҳбар олиб “ташланади”, ўрнига эса соҳага алоқаси бўлмаган бошқа бир киши тайинланади.

Домла бундан куйиниб вилоятга боради, вилоятнинг биринчи раҳбарига учрашиб, аввалдан ишлаб келган мутахассиснинг ўз ўрнига тикланишига ёрдам беради. Доно халқимиз бекорга “чумчук сўйса ҳам, қассоб сўйсин”, демаган. Кўр-кўрона қилинган ҳаракат минглаб кишиларнинг азият чекишига, ҳатто бевақт ўлимига сабаб бўлиши мумкин, ахир.

Ҳа, инсон яшар экан, у доимо янгидан-янги муаммоларга дуч келаверади, унинг ечимини топиш йўлида тинимсиз ҳаракат қилиб, тараққиётда тобора юқорига кўтарилиб бораверади. Демак, диалектик ривожланиш босқичининг янги зиналари забт этила-

веради. Шунга монанд тиббиёт ривожланган сари унинг янги тармоқлари ҳам юзага келаверади. Бир куни қарабсизки, ана шу ҳаётий зарур тармоқни мустақил қилиш муаммоси кўндаланг туриб қолади. Хуллас, шундай вазият юзага келди ва устоз илк бора нафақат мамлакатимизда, балки Марказий Осиёда биринчи бўлиб пульмонология кафедрасига асос солдилар.

Домланинг доврўғлари музофотларга тарқалди. Уларнинг қабулига шифога муҳтож беморлар оқиб кела бошлади. О, биринчи бўлиш нақадар оғир! ... Айниқса беморларга тўғри ташхис қўйиш, замонавий усулларда даволаш энг долзарб муаммолар сирасидан бўлиб қолганди ўшанда. Домла атрофларига кўплаб иқтидорли шогирдларни йиғиб, ўпканинг носпецифик касалликларида замоннинг етук олимлари диққатини тортган залворли илмий ишлар бажарилишига бош-қош бўлдилар, олинган натижалар ўта қадрли эди.

Беморлар дардларига шифо топаверадилар, шогирдлар илмий унвонлар соҳибига айланаверадилар, шон-шуҳрат таъсирида эса баъзан устоз хизматлари секин унутилаверади.

Хаёлан ҳазрати Алишер Навоийга мурожаат қиламан: “Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила, айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила”. Нақадар илоҳий сўзлар. Биз бироз тубанликка юз бурдик, шекилли, буюк аجدодларимиз ўғитларига амал қилмай қўйдик.

Шу ўринда япон халқини эслайман. Улар иккинчи жаҳон урушидан оғир талофатлар билан чиқдилар. Иқтисод, маърифат кунпаякун бўлди. Ўлганнинг устига тепган қабилада америкаликлар бахтиқаро халқ устида атом бомбаларини портлатишти. Япон халқининг иродаси букилмади. Катталар оч қолишди, лекин болаларга илм беришди, энг яхши нарсалар болаларники бўлди. Яна бир ҳавас қилса арзигулик ҳолат, япон олими устози олдидан чиқиб кетиш пайтида, шогирднинг шуҳрати устозиникидан минг маротаба баланд бўлса-да, эшикдан чиққунича орқаси билан юриб чиқиб кетар экан. Бу

муносабат шогирд учун олий бахт бўлиб, устозни буюкликка кўтаришдир. Шундан бўлса ажаб эмас, японлар бугун мамлакатларини ривожланган давлатлар қаторига чиқариб қўйишди.

Тўғри, биз бугун японлар сингари ўта тараққий этган эмас-дирмиз, баъзан маънавий-руҳий тушкунлик, бўшяиқ домига тушиб қолаётгандирмиз, кимларгадир хавас қилиб қараётгандирмиз, вужудимизда мудроқлик ҳукм сураётгандир. Лекин бекиёс, улуғ тарихга эгамиз. Менинг фикримча, бу фақатгина бизда бўлса керак – устозни падари бузруквор билан тенглаштирадilar. Падар дунёга олиб келади, устоз унга дунёни кўрсатади. Бу нарса илм, илм эса фақатгина кўлғезмалар, китоблар орқалигина авлодларга етказилади.

Бир ривоят ёдимга тушади. Қадимда бир комил фарзанд отасига мурожаат қилиб, “Ота, сизга атаб бир ажойиб боғ барпо қилайми ёки катта бир ариқ қаздирайми?” – деб сўрайди. Ота фарзандига қараб, “Ўғлим, барпо қилган боғинг юз йиллардан кейин қуриб кетар, ариқни эса тўфонда қум босиб бекитиб қўяр. Менинг номимни абадийлаштирмоқчи бўлсанг, қўлингдан келса, менинг номимни қўйиб бир китоб ёзсанг, шу менга етарли”, – дейди.

Ҳа, Абдулла Муҳаррамович ўзбек тиббиётини юзлаб салмоқли илмий асарлар билан бойитди. Бу асарлар нафақат Ўзбекистонда, балки сайёрамизнинг кўплаб хорижий мамлакатларида ўқилмоқда ва фойдаланмоқда.

Яна ҳазрати Алишер Навоий ёдимга тушадilar: “Ҳунарни асрабон неткумдур охир, олиб тупроққа му кетгумдур охир”. Зеро, сахийлик улуғларга хос.

Ҳа, устозим Абдулла Муҳаррамович Убайдуллаев – комил инсон, дунё таниган, мактаб яратган олим, халқининг танти фарзанди, моҳир шифокор. Мен устозимнинг фаолиятларидаги барча хислатларни, тиббиётга бағишлаган умрларини, хизматларини, шогирдлари сонини, ечилган илмий муаммоларни, элу халққа кўрсатган иззат-икромларини, ёрдамларини санаб

ўтмоқчи эмасман. Балки, миннатдор шогирдлар қаторида ўзим гувоҳи бўлган, эшитган воқеаларни имкон қадар ёзишга ҳаракат қилдим. Булар устозимнинг уммондек ҳаёт фаолиятларидан томчига тенг бўлса-да, дилдан айтилган сўзлар.

Устозни қуёшга ўхшатишади, устозни таърифлаш қуёшга тикилиб туриш каби қийин иш. Зотан, қуёшга узок термулсангиз, кўзингизни олиб қўяди...

СОХТА ТАБИБЛАРГА ИШОНМАНГ!

Врачлар хонасида ўзаро гаплашиб ўтирардик. Хонага юзлари севинчдан ёниб, Суюнбой кириб келди. “Раҳмат, дўхтир! Акаларим келишди, олиб кетишади” деди-да, негадир кўзларидан икки томчи ёш оқиб тушди...

Суюнбой Сирдарёдан. Уни касалхонамизга оғир аҳволда олиб келишган эди. Чуқур текширишлардан кейин унда умуртқа суяқларининг чириши, яъни суяк сили касаллигини аниқладик. Йигитнинг белида катта шиш бор эди.

Суюнбой бу ерга келгунга қадар бир йил давомида аввал табибларга кўринади. Натижада, касаллик анча авж олиб кетади. Йигитнинг аҳволи кундан-кунга оғирлашади.

Бунга аввало ўзи, қолаверса ота-онаси сабабчи. Чунки, улар дастлаб саёқ табибларни ўзлари учун ягона ҳалоскор деб билдилар. Бу ўринда баъзи ҳамкасбларимиз шаънига ҳам аччиқ таъналар айтмасдан иложимиз йўқ. Негаки, Суюнбой яшаётган жойдаги айрим врачлар суяк силини аниқлашда ожизлик қилишган...

Суюнбой бугун оёққа турди. Саккиз ойда тузалиб ўз оиласи бағрига юриб кетди.

Лекин Мақсуда-чи? Эсиз 24 ёшда икки боласини, эрини ва яқинларини ташлаб қайларга кетди!..

Мақсуда Тошкент областининг Бўка туманидан эди. Унда касаллик икки ой давомида пайдо бўлиб, сўнгра оғирлашган.

Дастлаб ўнг оёғининг тизза бўғини қақшаб оғриган. Бора-бора нафас олиши оғирлаша бошлаган. Хуллас, Мақсуда бўлимга оғир аҳволда олиб келинди. Текширишлар шуни кўрсатдики, унинг ўпкаси, ичаклари ҳам силнинг оғир формаси билан хасталанган экан. Барча керакли чоралар кўрилди. Афсуски, ҳаракатларимиз зое кетди. У бизни мангуга тарк этди.

Ҳабибанинг эса ўнг қўли елка бўғинидан операция қилинди. Икки соатдан ортиқ давом этган бу мураккаб жарроҳлик иши ниманинг оқибатида содир бўлганлиги бизни қизиқтирди. Қўлнинг елка бўғини очилганда унинг йиринглаб кетгани, бўғинни ҳосил қилувчи суяклар: елка суягининг боши, курак суягининг бош қисми ва қисман ўмров суягининг бўғинга яқин жойида суякларнинг яраланганлиги маълум бўлди. Яралар ҳар бир суякда бир нечтадан бўлиб, суякларни емириб ташлаган эди.

Тўғри яраларни олиб ташлаш, йирингини йўқотиш мумкин, аммо бундай қилинганда бўғиннинг табиий шакли бузилади, қўл ўз вазифасини бажара олмайдиган бўлиб қолиши мумкин. Ҳабиба эса она, унинг бешболаси бор. Уларни ювиб-тараши, едириши, ичириши, кийинтириши, хуллас, оёққа турғазини керак-ку, ахир!

Ҳабиба нега шу аҳволга тушди?

Маълум бўлишича, дастлаб ўнг қўлнинг елка бўғини соҳасида оғриқ пайдо бўлган. Оғриқ анча кучсиз бўлганлиги учун унга эътибор берилмаган, кейинчалик оғриқ кучайгандан-кучайган. Яқинларининг маслаҳати билан, керакли мутахассисларга эмас, афсуски, табибларга мурожаат қилган. Табиб Ҳабибанинг дардини ўзича “даволаган”: у аввал қўллари билан, қўлининг кучи етмагач эса оёқлари билан елкани босиб, қўллари билан обдон тортган. Оқибат операция вақтида кўзга ташланган ақл бовар қилмайдиган кўнгилсизлик юз берди.

Ўз бошини балога тикиш деб шунга айтсалар керак-да!?? Хўш, фан-техника тараққиёти асрида чекка бир қишлоқда яшовчи бу муштипар аёлнинг ўз саломатлиги тўғрисида ўзича

“қайғуришини” қандай баҳолаш мумкин! Тўғри, кечикиб бўлса ҳам биз томонимиздан қилинган операция ўз самарасини берди. Ҳабиба ҳаётга қайтди, фарзандларини бағрига олди.

Бошқа бир бемор – оҳангаронлик Ҳусниддин эса бир умрга шол бўлиб қолди. У ҳам ўз навбатида аввал табиблар қабулида “даволанган”. Кейин эса...

Касаллик йигирма ёшли навқирон Ҳусниддиннинг кўкрак умуртқаларида бошланади. У бизнинг бўлимга ётқизилганида оғир аҳволда эди. Ўз-ўзидан равшанки, операция натижа бермади. Шу туфайли уни Ленинград шаҳридаги йирик олимлар билан маслаҳатлашиб, йигитни ўша ердаги махсус касалхонага жўнатдик. Ленинградда уни икки марта операция қилишди. Бироқ илм-у амалсиз табиблар сабаб касалликни ўтказиб юборганлиги учун у бир умрга ногирон бўлиб қолди.

Маълумки, касалликни даволашдан кўра унинг олдини олиш ўнғай. Шу мақсадда аҳоли ўртасида кенг профилактик ишлар йўлга қўйилган. Жумладан, сил касаллигини барвақт аниқлаш учун жойларда аҳолини рентген-флюорографик текширишдан ўтказиб турилади. Биз яқинда бир неча қишлоқ туманларида кўчма флюорография машинасида аҳолини текширдик. Бунга қарангки, беш кишидан иккитаси ўз ихтиёри билан, иккитаси эса “зўрлаш”, “илтимос”лар билан текширувдан ўтиб, бир киши умуман бундан бош тортди, нодонлик қилди.

Фаннинг далолат беришига қараганда сил инсоният билан баравар ёшда экан. Мисрда эрамиздан уч минг йил аввал яшаган ва мўмиёланган ўнта одам жасаидан тўрттасининг умуртқасида сил касаллигининг белгилари топилган.

Эрамиздан узоқ йиллар илгари олимлар силнинг юқумли касаллик эканлигини билганлар. Баъзи бир мамлакатларда сил билан оғриган беморларга нисбатан махсус қонунлар мавжуд бўлган. Қадимий форсда мохов касаллиги билан оғриган беморлар қаторида сил билан оғриганлар ҳам алоҳида муҳитда сақланганлар. XVIII асрда Неаполь ва Венецияда, Испания,

Португалия каби мамлакатларда врачлар ҳар бир сил билан касалланиш ҳодисасини ҳукуматга мажбурий ҳолда хабар бериб турганлар.

Қадимги замонда сил билан оғриган беморларнинг кийим ва уй-рўзғор буюмлари йўқ қилиб ташланган, хоналар эса қайтадан ремонт қилиб тозаланган. Қонунларга риоя қилмаганлар эса қаттиқ жазоланиб, ҳаттоки мамлакатдан бадарға қилинган.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташқилотининг (ВОЗ) маълумотиغا қараганда, ҳозирги вақтда ер юзида 50 миллион киши сил билан оғриган. Шулардан 15-20 миллион киши касаллик микробини тарқатувчилардир. Ер юзида ҳар йили уч миллион киши силдан ҳалок бўлиб, 4-5 миллион янги касал пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам бутун ер юзида сил касаллигига қарши кенг кўламда кураш олиб борилмоқда. Бизнинг мамлакатимизда сил билан оғриган беморларнинг моддий турмуш шароитларини янада яхшилашга алоҳида эътибор берилмоқда.

Шу нарса маълумки, пала-партиш ҳаёт кечириш, спиртли ичимликлар, тамакига ружу қўйиш, оғир мусибат ва оғир меҳнат шароитлари организмнинг заифлашишига ва касалликка берилувчан бўлиб қолишига сабаб бўлади. Суяк ва бўғинлар системасининг сил билан касалланиши жуда оғир кечади ва суяк бўғинларида оғир асорат қолдиради. Натижада бемор бир умр мажруҳ бўлиб, ишга яроқсизланиб, умуман тўшакда ётиб қолади.

Суяк-бўғинлар сили умуртқалардами, қаерда бўлмасин, ўз вақтида даволаниб тузатилсагина асоратсиз кечиши мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, касалликни даволашда медицина, илм фан йўли энг тўғри йўл, турли “хонаки” табиблар, улар буюрган муолажаларга ишонманг. Улар сизни бир умрга мажруҳ қилиб қўйишлари мумкин.

“АЖАЛ ТАЁҚЧАЛАРИ”

Инсон дунёга келибдики, ҳеч қачон тинч турмаган. Аввал у атрофидаги ҳайвонот дунёсига уруш очган. Кейин бир-бири билан урушган. Биринчи ибтидоий одам ўз кулбаси атрофини ўраб олган кундан бошлаб, чегара пайдо бўлган. Чегаралаш эса ҳозирги кунгача давом этиб, ривожланиб келмоқда. Инсоният тарихида чегарани бузиб кириш, босиб олишлар жуда кўп марта қайтарилган, яъни урушлар бўлган. Фиръавнлар, қадимий римликлар, греклар урушлари, жаҳон фотиҳлари Искандар, Чингизхон ва унинг авлодлари, Темур бобомиз юришлари, юз йиллик урушлар, инқилоблар, биринчи жаҳон уруши ва охириги қирғинборот — иккинчи жаҳон уруши миллионлаб инсонлар умрига зомин бўлди. Уруш бугун ҳам давом этмоқда.

Инсоннинг нафақат ташқарида, балки ўз ичида ҳам ўта хавфли душманлари бор. “Ичингдаги душмандан кўрк” деб бекорга айтишмаган. Инсоннинг ички душманлари микроблар. Бу душманлар орасида энг зўрларидан, ўта тажаввузкорларидан, енгилиши амри маҳол бўлгани — сил касаллигини чакирувчилардир. Сил лотинчадан фангатуберкулёз деб киритилган. Русларда чахотка дейилган, рамзий маънода. Яъни бунинг маъноси ёниб тугаши олдидан “чах-чах”лаб, тутаб ўчадиган шамдан олинган. Сил касаллиги, чиндан ҳам, инсон умрини шамдай ёндириб, тугатиб, тутатиб ўчиради.

Сил асрлар давомида инсонни тарк этмади, ундан ажралмади, шафқатсиз юришини тўхтатмади. У ёш болаларни ҳам, ўсмирлар, гўзал қизларни, кексаларни ҳам аямади. Сил тарихда жуда кўплаб давлат арбоблари, алломалар, ёзувчи-шоирлар, хуллас буюк инсонларни ҳам домига олганлиги маълум.

Тўғри инсоният ҳам қараб турган йўқ. Имкон даражасида силга қарши курашиб келди. Ҳозирда ҳам бу кураш давом этмоқда, жаҳон миқёсида авжига чиққан. Тиббиётнинг тамал тошини қўйган Гиппократ, кейинчалик Гален сингари аллома-

лар касалликнинг олдини олиш, даволаш соҳасида салмоқли илмий ишлар қилиб кетишган.

Бу соҳада буюк бобомиз ибн Синонинг хизматлари, қилган ишлари бекиёсдир. Ул зот “Сил юқумли касаллик дедилар”, – жуда тўғри. “Сил “камбағаллар” касаллиги дедилар”, – бу ҳам тўғри. Ўпка пардалари орасида суюқлик тўпланишини аксарият ҳолатларда силга хос дедилар. Офарин, сизга минг марта таъзимлар бўлсин. Сизнинг нақадар аниқ хулосангиз билан бир неча юз йилдан кейин танишган Европалик олимлар тасаннолар айтишган ва ибн Сино (улар Сизни Авиценна деб аташган) тиббиётда бошқа бирон бир иш қилмасдан фақат биргина ўпка пардалари яллиғланишини силга хослигини (улар сил плеврити дейишган) аниқлагани учун ҳам буюк олимлар қаторидан жой оларди дейишган. Сиз нафақат бу касалликка ташхис қўйдингиз, балки ўпка пардалари орасида суюқлик тикилиб, ўпкаларни сиқиб қўйганда, бемор нафас етмаслигидан қийналиб, кўзлари косасидан чиқиб кетай деб турганда, бўйин томирлари бўртиб-бўртиб кетганда, лаблар, тирноқлар кўкарган, юзлар қорайган, юрак тез-тез ўрганда ўлим шарпасини кўргансиз. Сиз буюкларнинг буюгисиз. Минг йил бурун махсус найсимон асбоб ясадингиз ва унинг ёрдамида (ҳозирги тилда пункция қилиб) ўпка пардалари орасидаги суюқликларни чиқариб ташладингиз. Ўлим ҳам олдингизда тиз чўқди. Бунга ўзингиз ҳам мисолсиз – сиз ўлмайсиз, дунё тургунча турасиз, абадий барҳаётсиз.

Тараққиёт жарёнлари давом этади, сил хасталиги сабабчиси тутқич бермайди. Ниҳоят, 1882 йилда немис микробиолог олими Роберт Кох микроскоп остида бемор балғамида сил микробактерияларини аниқлади. Ўша йили 24 мартда жаҳон олимлари эътиборига ҳавола этди. Оламшумул ихтиро, лекин ажабки бу микроблар анчагина “ҳурмат-иззат” билан кутиб олинди. Улар таёқча шаклида бўлганликлари учун, уларга “эъзоз” билан “Кох таёқчалари”, “Кох бациллалари”, “туберкулёзные палочки”, “сил таёқчалари”, яна аллақанча номлар берилди.

Биз эса уларга “ажал таёқчалари”, деб ном бердик. Ажал таёқчаларини таърифлар эканмиз, бир муҳим ҳақиқатга эътиборни қаратиш лозим деб биламиз. Аксарият одамлар сил хасталиги фақат ўпкаларни жароҳатлайди деб ўйлашади. Мутлақо нотўғри фикр. Тўғри, кўпчилик ҳолатларда инсон ўпка сили билан касалланади.

Ажал таёқчалари тошдек қаттиқ суяк-бўғимлар, айниқса умуртқа поғонасини шунчалик жароҳатлайдики “қойил қола-сиз”. Умуртқа таналарини емиради, атрофида йиринг тўп-ланади, умуртқа ичида жойлашган орқа мияни шунчалар эза-дики, натижада оёқларда фалажлик, чанок аъзолари фаолияти бузилган, яъни тўшакда “михланиб” қолган инсон атрофда-гиларга жовдираб термулишдан бошқасига ярамайди.

Ажал таёқчалари инсон жисмидаги барча лимфа тугунлари-ни шунчалар жароҳатлайдики, бўйин, қўлтиқ ости, чов соҳаси, қорин ичи безлари шишиб катталашиб кетади. Вақтида даво-ланмаса, безлар ёрилиб улардан ойлар давомида йиринг оқиб юради. Бўйнида ғадир-ғадир, кўпол чандиқлари бор одамни кўрсангиз, бу силдан қолган ўчмас излардир.

Йиринг ҳақида икки оғиз сўз. Йиринг кераксиз нарсa, уни аъзодан чиқариб ташланса бас, ҳаммаси яхши бўлади дейиша-ди. Бу жудаям етарли, тўлиқ фикр эмас, йиринг қондаги кўплаб ҳимоя хужайралари билан микроблар ўртасида кечган жанг-нинг, курашнинг ҳосиласидир. Йиринг заҳарга айланиб бутун жисмни, қон тизимини, барча аъзолар фаолиятини бузади, ин-сонни шамдек тутаб ўчишига мажбур қилади.

Навқирон икки инсон қиз ва йигит вояга етиб турмуш қуришади. Йиллар ўтади, лекин фарзанд йўқ. Ажал таёқчалари аёллар тухумдонлари бачадон ва бачадон най-ларини жароҳатлаб, йўлларни бекитиб, уларни тенгсиз бахтсизликка, бепуштликка дучор қилар экан.

Бунга балки бир оз чидаса бўлар, лекин инсон кўзларини силдан жароҳатлаб, бир умрга ёруғ оламингизни қоронғу зул-матга айлантиришини қандай баҳолайсиз. Кўзи ожизлар ҳам

яшайдилар, ҳаётда ўринларини топадилар. Аммо мия пардаларини сил менингитидан зарарланиб, тузалмасдан ҳаётдан ўтган болалар, ўсмирларнинг гуноҳлари нимада эди. Сийдик ажратиш аъзолари жароҳатланганда, инсон силдан эмас, ҳаттоки ўзини-ўзи ўлимига ҳам рози бўлади. “Севимли” таёқчалари, бўйракларини зарарлади. Секин-асталик билан сийдик қопига етиб келишди. Аввалари кенг кўламли бўлган сийдик қопи шунчалар торайиб қоладик 5-10 грамм сийдикни зўрға сиғдиради. Демак, ҳар 15-20 минутда ҳожатхонага югуриш керак. Кундуз кун икки амалларсиз, кечаси тундаги уйку қачон бўлади. Инсоннинг тери қопламига тегмаса бўлардику, йўқ уларни ҳам тинч қўймади. Терига сил яралари тошиб кетишига сабаб бўлди. Бу бахтсизликлар “муҳрини” эса эъзозлаб Кох таёқчалари деймиз. Хуллас, инсон танасида бирон-бир аъзо йўқки, ажал таёқчалари кириб бормаган, жароҳатланмаган.

Тиниб-тинчимаган инсон оловни топди, ўзига кулба қуришни ўрганди, ҳайвонларни миниб юришдан бешиб, поезд-автомобилни, электрни ихтиро қилди, борган жойини билдирмаслиги учун ҳатто уяли телефонларни, хуллас ўзи учун зарур бўлган барча нарсаларни яратди. Шулардан бўлса керак, бу кунда ҳар икки эркакдан бирини бошида сочи йўқ, учтадан иккитаси кўзойнак тақишига мажбур бўлиб қолган. Кўзойнак таққан олимлар тинимсиз изланиб-ўтган асрнинг 40-йилларига келиб стрептомицин антибиотикни, 50-йилларда тубазид, ПАСК ва бошқа дориларни, 60-йилларга келиб этамбўтол, рифампицинларни ихтиро қилишди ва бу дорилар ажал таёқчаларининг ажали эдилар.

Олимлар мамнун, инсоният эса енгил нафас ола бошлаган эди. Бу ҳолат бир оз лоқайдликка олиб келди шекилли, ажал таёқчаларига қарши кураш биров сусайди. Бу курашда биринчи бўлиб беморларнинг ўзлари чекиндилар. Ҳарорат кўтарилиб, иштаҳаси йўқолиб, озиб-тўзиб шифохонага келган бемор икки

ой, кўпи билан уч ой дориларини қабул қилгач, аҳволи тубдан ўзгаради, у ўзини бутунлай соғайиб кетган деб ҳис қилади. Бу ҳолатни алдамчи кўриниш деб атаса бўлади. Тўғри ташқаридан қараганда, бемор тузалганга ўхшайди, лекин ҳали ичкарида, яъни ўпка тўқимасида жароҳат битмаган, ажал таёқчаларининг аксарияти ўлмаган, балки “бекиниб” олган ҳам бўлишлари мумкин. Уларни бутунлай “яксон” қилиш учун бемор 10-12 ой давомида дориларни мунтазам қабул қилиши, кейин 2-3 йил давомида вақти-вақти билан диспансер назоратида, махсус санаторияларда даволанишни давом эттириб юришлари лозим.

Ёт одатларга ўч инсон, лоқайдликка ҳам маҳкум бўлганлиги сабабли у озгина “ғалабадан”, тузалишдан эсанкираб, шифокорга хайр-маъзурни ҳам насиё қилиб уйига жўнаб қолади. Бир оз вақт ўтади “пайт пойлаб” юрган ажал таёқчалари яна ҳаракатга кириб қолишади. Инсоннинг жамики кураш усулларида воқиф бўлган таёқчалар, тез кўпая боришади, ўпкадан бошқа аъзоларга ҳам тарқалишади. Чала ўлганлари қайтадан тириладилар. Энг даҳшатли ҳолат, улар дориларга чидамлик хусусиятини ўзларида ривожлантирадилар. Энди уларни ривожини тўхтатиш, йўқ қилиш амри маҳол. Афсус инсон “тақдир” китобининг кейинги варақларини ўқиш жуда оғир.

Яна бир афсусимиз шундаки — у тақдири забун инсонни билганлар, мулоқотда бўлган ўзларига сабоқ олмайдилар, эътибор бермайдилар — бу ҳам лоқайдликдан. Ажал таёқчалари эса лоқайдликка “шарафлар” ўқиб, яна янги ўлжасини қидира бошлайдилар.

Дунёда энг зўр, энг буюк мавжудот инсондир. Инсон ақлига таянса, ҳар қандай ёвузликларни енгади, ажал таёқчалари инсон олдида нима бўлибди. Хушёр бўлинг одамлар!

“ЗАҲРИ ҚОТИЛ”

“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг шу йил 15 апрел сонигаги “Огонёк” журналичан кўчириб босилган “Заҳри қотил” мақоласини катта қизиқиш билан ўқидим.

Пахтачиликни ривожлантиришни ва пахтани ҳар хил зараркунандалардан асрашни кимёвий моддаларсиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Ўсимликларни зараркунандалардан асраш тарихи қадимий дунёга бориб тақалади. Инсоният дастлаб заҳарли химикатлар сифатида табиатда мавжуд бўлган органик бирикмалардан фойдаланган. Ҳомер асарларида бундан 2000 йил илгари зараркунандаларга қарши курашда олтингугуртдан фойдаланилганлиги айтиб ўтилган. 1763 йилдан тамаки Францияда битга қарши ишлатилган.

Ҳозирги вақтда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида 130 дан ортиқ турдаги заҳарли химикатлар қўлланиб, шулардан 70-80 проценти хлорорганик бирикмаларга тўғри келади.

Афсуски, бу химикатларни сақлаш ва фойдаланиш юзасидан хавфсизликни таъминлашга оид низом ва қўлланмаларга риоя қилмаслик, айниқса, заҳарли химикатлар тўғрисида энг элементар билимни, яъни улар заҳарли ва ҳаёт учун хавфли эканликларини билмаслик туфайли атроф муҳит, ҳавонинг, сув ҳавзалари ва озиқ-овқатларнинг ифлосланиш ҳоллари юз бермоқда.

Заҳарли химикатларнинг энг хавфли хусусиятларидан яна бири шуки, улар ўсимликлар ва ҳайвонлар организмга ҳам таъсир кўрсатиб, улардаги моддалар алмашинув жараёнини ўзгартириб юборади. Олимларнинг тадқиқотларига қараганда, буғдой донига метилнитрофос билан ишлов берганда, ундаги одам организми учун зарур бўлган аминокислоталар, лизин, гистидин, аргинин 40, аланин ва пролин 60-80 фоизга камайиб кетган.

Сигирлар терисини ва юнгини хлорофос билан тозалаган-да уларнинг сутида аминокислоталар (лизин, валин, лейцин, изолейцин ва гистидин) 64-83 фоизга камайиб кетган. Шу сигирлар сутида 2-3 кундан кейин метионин, валин, лейцин, изолейцин бутунлай йўқолиб кетган.

Заҳарли химикатлар инсон организмининг иммун-биологик қувватини сусайтириб, марказий нерв системаси, юрак, ўпка, жигар ва буйрак каби органлар фаолиятларини кескин бузади. Пестицидлар боланинг она жисмида эмбрионал ривожланишига, ҳаттоки ирсиятга салбий таъсир қилишлари бугунги кунда янгилик эмас.

Хорижий олимларнинг илмий кузатишларига қараганда, ҳомиладорлик даврларида ДДТ химикати билан ишлаган ўн аёлнинг тўққизтаси ўлик бола туққан. Бундай оналарнинг сутларида сигир сутига нисбатан дус 113. гексахлоран 6 ва диэлдрин 8 марта кўп учраган.

Заҳарли химикатлар кўплаб қўлланиладиган воҳаларда бо-шқа жойларга қараганда ҳар хил юқумли касалликлар, юрак-қон томири ва ўпка хасталиклари ҳамда болалар ўртасида ошқозон-ичак касалликлари 1,5-2 марта кўпроқ учрайди.

Кўплаб кузатишлар сил касаллигининг ривожланишига ҳам шундай химикатлар алоқадор эканлигини кўрсатмоқда.

Хўш, бу химикатлар шунчалик зарарли экан, бунинг олдини олиш учун нима ишлар қилинмоқда?

Яқинда биз республикамизнинг бир неча районларида аҳоли билан суҳбатлар ўтказдик. Афсуски, одамларнинг ярмидан кўпроғи заҳарли химикатлар тўғрисида ҳеч нарсани билмай-дилар. Яна ҳам ёмон иллат-болаларга, айниқса, эмизикли бо-лаларга нисбатан бефарқлик. Одамлар пестицидларнинг бола организмига таъсири ҳақида мутлақо маълумотга эга эмаслар. Нега? Сабаби кишлоқларда яшовчи аҳоли табиатда юз бераёт-ган воқеа ва ҳодисаларга бефарқ қарайдилар. Дала шийпонла-рида, ҳатто баъзи бир катта-катта хўжаликлар марказларида пес-

тицидлар, уларни қўллаш, табиатни ва инсонни улардан асраш йўллари ҳақидаги илмий-оммабоп адабиётлар кам, ҳатто йўқ. Борларини эса чанг босиб ётипти.

Шундай қилиб, илмий текширишлар кўрсатдики, қишлоқ хўжалигида пестицидларни бўлар-бўлмасга қўллайвериш, табиатни ва инсонларни химоя қилиш низом ва қоидаларга риоя қилмаслик, уларни билмаслик табиатда ўсимликлар, ҳайвонлар ва инсонлар организмларидаги биологик мувозанатларини бузилишига олиб келади. Бунинг олдини олиш учун эса биринчи навбатда заҳарли моддаларни иложи борича кам қўллаш зарур. Бундан ташқари химикатларнинг зарари тўғрисида тушунтириш ишларини кенг йўлга қўйиш, шу мавзуда оммабоп адабиётлар нашр этишга жиддий эътибор бериш керак.

ТИББИЁТНИНГ ДАРВОЗАСИ

Ажиб дунё. Қаерга кадам қўйманг эгаси бор. Осмонда учиб юрмоқчи бўлсангиз, фикрингиздан қайтишни тавсия қиламиз. Чунки осмоннинг эгаси бор, уни аллақачон йўл ва йўлақларга ажратиб, бўлиб олишган. Осмонда учмасамда, ерда – йўлда юравераман десангиз яна хато қиласиз, ерда осмондан ҳам баттарроқ. Ерда пана-пастқам жойлар кўп, бекиниб олиб тезликни ўлчаб туришаган шоввозларни-ку қўяверасиз.

Йўлларнинг эгалари – ДАН ходимлари. Уларда “даҳшатли” қурол-радар бор. Бу радар деганларини “қадимда” аҳён-аҳёнда бир кўрардик. Ҳозир эса улар шунчалик кўпки, айниқса жанубий йўлларда. Ўйланиб қоласан, мобода маганзинларда сотилмаяптимикин радарлар деб. Ўзи умуман бу шоввозларда иш соати, қачондан-қачонгача деган тушунчалар бормикин. Йўқ улар “планни” бажариш учун суткада 26 соат ишлашлари ҳам мумкинми?

Хуллас ёз кунларининг бирида, машинада эрта тонгдан йўлга чиқдик. Эсон-омон юриб, қадимий Самарқандга кириб кел-

дик. Буюк ва гўзал шаҳар. Бу қутлуг заминда олийгоҳда таҳсил олганмиз, эзгу-тилаклар ижобат бўлган. Ҳар сафар, дуода бўлиб таъзим қилиб, кейин шаҳар заминига қадам босамиз.

Халқа йўл билан бир текисда анчагина юрдик. Бир томони олмазор боғлар, бир томони эса узоқда иморатлардан иборат туман маркази.

Эрта тонг, ҳаракатлар сийрак. йўл анча текис, ҳавотирландиган жойи йўқ. Шу пайт, кўролмай қолдим, ердан чикдими, осмондан тушдими, ёнимизда таёқчасини кўтариб ДАН ходими пайдо бўлиб қолди. Тўхтадик, жуссаси кичкина, мўйловча қўйиб олган ДАН ходими ҳужжатларни олиб, йўлнинг нариги томонида турган Дамас русумли машина ёнига юришимни сўради.

Машина ичида барваста, келишган майор ўтирар эдилар. Афти ангорини кўриб, хурсанд бўлиб кетдим, ёмон одамга ўхшамайди деб. Майорнинг ҳам, бизни тўхтатган ДАН ходимининг ҳам исмлари ёдимда йўқ. Майор салом алиқдан сўнг, мен тезликни 67 км. соатга чиқариб келганлигим, йўл ҳаракати қондасини бузганлигимни билдирдилар. Мен ҳам тушунтира бошладим – йўл текис, ҳаракат сийрак, ҳавотирландиган ҳолатлар, бинолар йўқ, қолаверса ҳозирги машиналарда тезликни 10-15 км.га ошиб кетиши деярли билинмайди ва ҳ.к...

Аммо афсуски барча гапларим, ҳаракатларим бесамар кетарди. Илгарилари шунга ўхшаш воқеалар бўлганда ДАН ходимига дўхтирлигим, ҳатто профессор эканлигимни айтганимда, улар ҳужжатларимни қайтариб, эҳтиёт бўлиб юришимни айтиб жавоб бериб юборишарди. Бу сафар ҳам шу “усулдан” фойдаланмоқчи бўлдим. Афсус фойда бермади, аксинча, майор тушмагурни ўзи қип-қизил “дўхтир” экан.

Қани дўхтир бўлсангиз айтингчи деб – биринчи саволни бошладилар “ҳамкасабам” – “связка нозокалканис” қаерда дедилар. Ўртоқ майор инсонда шундай аъзолар бор, лекин бунақанги бойлам йўқ дедим ва “ҳамкасабам” хатоларини тузатиб ўтдим. Тиббиёт олийгоҳи 1-2 курс студентлари бир-бирини

калака қилиб, шу саволни бериб юришади. Бу савол сизга-бизга туғри келмайди дедим. Яна пойинтар-сойинтар саволлар. Яна жавоблар. Жавоблардан ўзим қониқаяпман. Ахир тиббиёт фани доктори, профессор майор “ҳамкасабаси” саволларига жавоб беролмаса, ибн Сино ҳазратларининг рухлари чирқирамайдими!!!

Яна бир-иккита савол-жавобдан сўнг “ҳамкасабам” охирги ҳал қилувчи, яъни нокаутга туширадиган саволни бердилар:

– Айтингчи қандай қилиб қўл билан юракнинг тез уришини пасайтирса бўлади, дедилар.

Мен:

– Миядан чиқадиган нерв толасини, ўзбекча, русча, лотинча номларини айтиб, яқинлашган жойларида қўл билан босиб турилса, шунга ўхшаш ҳолат юз беради, лекин бу доимо ва ҳаммада ҳам юз беравермайди ва тиббиётда деярлик қўлланилмайди дедим.

– Йўқ – дедилар “ҳамкасабам”, – икки бармоқ билан кўз-ни эзиб, боссангиз юракни уриши 20-25 тагача пасаяди, бу Ашерис нерви дедилар. Афсус 40 йилга яқин тиббиётда юриб, нервнинг бунақа номланишини ўқимаган эканман. У кишига сиз айтган нерв ўша юқорида мен номларини уч тилда айтган нерв, сиз адашаяпсиз, дедим.

Охирги жавобларим “ҳамкасабамга” ёқмади шекилли тиббиётдан “бурунларини” чиқариб олиб, асосий мақсад – бозор иқтисодиётига ўтдилар. Аттанг, у кишининг бир-икки саволларига жавоб бермасам бўлар экан, кейинги фанга ўтмасмидилар.

Хуллас анчагина тортишувдан кейин битим тузилди. “Пода” бутунлигича қолмаган бўлсада, “бўрилар” албатта тўйишди.

Йўлда давом этяпмиз, бўлиб ўтган воқеадан ҳайратдаман. Мен нима қилиб студентга ўхшаб бир майорни пала-партиш саволларига жавоб бераяпман. Қоидани бузиб, қўлга тушдик, яъни уни аравасидамиз. Начора, аравасига тушгандан кейин, кўшиғини айтамизда.

Майор “ҳамкасабам”чи, у мени ўша куни кўплаб “мижоз”лари қаторида унутиб юбормаган бўлса, ўйлаб кўрдимикин нега мен аҳмоқ бўлиб тиббиёт ходимини тиббиётдан имтиҳон қилдим деб.

Агар ўртоқ майорнинг хаёлларидан юқоридаги фикр ўтган бўлса, мен кетган вақтимгаям ва “ўлган қўйлар”гаям ачинмайман. Акс ҳолда эса, афсус дейишдан ўзга чора йўқ.

Беихтиёр қадимий ва олижаноб шу касбга кириб келишим, узоқ йиллар чекилган заҳматлар, орқада қолган армонлар бир лаҳзада кўз олдимда гавдалангандай бўлди.

Ҳар бир касбнинг ўз соҳиблари бўлади. Касбнинг соҳиби бўлиш учун эса йиллар давомида машаққат чекиб, ўқиб-ўрганиб, умрнинг анчагинасини ўтказиб юбориб — ёш бир жойга бориб қолади. Умрнинг навқирон даври танқисликда, баъзан йўқчиликда, ҳаловатсизликда ўтиб бораверади, бораверади. Ҳатто топишдан кўра йўқотиш кўпроқ бўлиши ҳам мумкин. Буни тақдир дейдилар. Обрў узоқда, давлатнинг қораси кўринмайди, ҳаловат йўқ. Ана шундай сарсон-саргардон талаба бўлиб юрган йилларда, аксарият, бўлажак “улуғлар” ижара деган бир масканда умргузаронлик қиладилар. Қўлингизга пул тушиб, ижара ҳаққини берган кунингиз, ижара сиз учун ҳашаматли сарой, гўзал масканга айланади. Мобода пул бўлмай қолсачи ... Худо кўрсатмасин, бутун “давлатингизни” орқалаб, қўлингиздаги узилай-узилай деб турган пакетда қопқоғи йўқ чойнак, лаби учган иккита пиёла, дарз кетган коса ва шу кабиларни “кўз-кўз” қилиб, шаҳар кезасиз. Бир кун эмас, бир неча кун ва ниҳоят бир “раҳмдил” инсонга ялина-ялина ижарачиси бўлиб оласиз. Қандай буюк бахт, яна бир ойга бошлана бор.

Бу орада пойабзал пойабзалга муҳтож бўлиб қолган, кўйлак, шим эса ичларидан тикилаверганидан анчагина жойлари буришиб қолган, бошга раҳмат, у кийим талаб қилмайди.

Яна бир буюк орзу ва улкан муаммо бор, яъни қорин ғами. Ҳаммасидан оғири, ҳаммасидан даҳшатлиси, чорасизи. Бу бо-

рада яхши гап ҳам, қоп-қоп ваъдалар ҳам ўтмайди, гўёки робот. Роботни бошқарса бўлади, лекин ошқозонни..., у ошқозон. Ошқозон деворларида беш миллиондан ортиқ пепсин ишлаб чиқарувчи ҳужайралар мавжуд. Бир томчи пепсин бир цистерна – 60 тонна сутни сузмага айлантириб юборади, юз кило чақилган тухумни пишириб беради. Энди тасаввур қилинг, овқат йўқ, овқатни орзу қилиб ёлғон ваъдаларни ошқозонга бердингиз... ҳужайралар “ура-ура” деб пепсинни ишлаб чиқаришаверадилар, ошқозонда йиғилаверадилар, овқатдан эса дарак йўқ, нима бўлади... Кислота ўзи турган “идишнинг” деворларига ҳужум қилади. Очлик-ку майли эди, қорин оғриғига ҳамма бўлажак “улуғлар” ҳам чидай олмайдилар, букчайиб “ихраб” юборадилар, ранглари оқарган, пешонада совуқ тер, кўл-оёқ қалтираган. Бутун жисм титроқда. Ана битта ёлғоннинг касофати. Ташхис ҳам талабачасига “яра” ёки “гастрит”.

Ниҳоят ярим очлик, ярим яланғочликда, бедор ўтган тунлар, баъзида хурсандчилик олиб келган кунлар мужассамлашган, тўрт-беш йил ортда қолади. Дипломли мутахассис, ўта соғлом бўлмасада тараққиёт айвонида пайдо бўлади... Устида тиббиётнинг оппоқ либослари, кўлида бемор жисмини ўрганадиган асбоблар, қандай буюк бахт, шукрона айтса арзийди.

У эндигина остонадан ўтди, қоқилмай юриб кетиши, йўлини топиши учун “катта қозонда” қайнаши, машҳур “мад-раса”лар тупроғини “ялаши”, забардаст устозлар ёнларида йиллаб юриб ўрганиши зарур.

Бу орада бўйи анчагина чўзилиб, ўсиб қолган мутахассисни ота-онаси тўй қилиб, ўйлантириб ҳам қўйишади. Уйланиш жараёни табиатнинг йигитларга берган улкан жазоси бўлса керакки, унинг елкаларига оила аталмиш ташвишларининг зилдай юклари ортилади. Соҳасида эгилиб, эгилиб, азиятлар чекиб, синмасдан, зинама-зина юқорилайверади. Дунё ташвишлари ҳамон ёнма-ён. Ташқи кўринишлари бир-биридан чиройли болалар ҳам дунёга келаверадилар. Улар ўсганлари сари

ичларидан ташвиш ва яна ташвишлар пайдо бўлиб, чиқаверадилар ва “айбдор” отанинг елкаларига ортаверадилар. Инсон дунёга кийинчиликларга дучор бўлишга, шу кийинчиликларни енгиши учун, яъни синов учун келган. Аммо мақсад аниқ бўлса, тоқат залворли бўлса, кийинчиликлар чекинади.

Йиллар орқама-орқа ўтаверадилар ва бир куни армон бўлган мақсад, бахт керак ва керак бўлмаган шон-шуҳрат унинг олдида бутун бўй-бастлари билан намоён бўладилар. Қанчалар гўзал бу ҳаёт, қанчалар жозибадор ёр бўлган омад. Худога шукур, юрт тинч, турмуш фаровон, интиланга толе ёр бўладиган замонлар.

Лекин муаммолар тугамас экан. Ёзилмиши лозим бўлган китоблар, диссертация ҳимоя қиламан деган шогирдлар ва ниҳоят бошланаётган кексаликнинг муаммолари: кўзойнаксиз ўқий олмаслик, ҳар хил фойда берадиган, бермайдиган дорилар истеъмоли, авваллари бемалол бажарилган ишларни эндиликда малол келиши ва бошқалар.

Нима бўлгандаям бу соҳа вакиллари тинимсиз, умрларининг охиригача ўқишлари, изланишлари зарур. Бекорга айтилмайдику – бир кун ўқимаган шифокор бир ой орқада қолади, бир ой ўқимаган бутун умрга орқада қолади деб.

Ажабо, бутун умринг давомида соҳанг илмини эъзозлаб, кимларгадир унинг фойдаси тегишига сабабчи бўлиб келсангу, айтишга таъбир жоиз бўлса саводи “ғовлаб” кетган бир майор сени тиббиётдан имтиҳон қилса, ўзиникини маъқуллаб сен билан тортишса. Бу ҳолатни қандай тушиниш керак? Яхшими? Ёмонми? Ёки жимгина кетавериш керакми?

Йўқ. Муқаддас формани кийиб, мамлакат, халқ тинчлигини осойишталиги йўлида қурбон бўлган юзлаб ҳарбийларимиз руҳи-поклари олдида таъзим қилиб айтаманки, “бизнинг майор” чаласавод, фаросати камроқ, эътиқоди пастроқ инсон экан.

Баъзан ҳайрон қолиб кетаман, милициядами, ёки бошқа соҳадами, баъзилар амал-тақал қилиб 3-4 йилни ўтказишса

бўлди, погонда юлдузчалар сони ошаверади, каттаверади. Мияда эса унчалик ўзгаришлар кузатилмайди.

Ахир тиббиётнинг дарвозаси йўкми? Унга ким хоҳласа кираверадими? Йўк, асло! Фаросати бор инсон бу дарвозанинг ёнидан ўтишга-да ботинмайди. Яқин борса, оёғини артиб боради. Бизнинг майор эса... Майли унинг иши виждонига ҳавола.

БИР ХАТО ИЗТИРОБИ

Тиббиёт, жиддий соҳа. Лоқайдлик, юзакилик, саводсизликни ёқтирмайди. Барибир жазолайди. Тиббиёт тарихи қачон ва қаерда бошланган, билмадим, бу саволнинг аниқ жавоби йўк чиқар. Бор жавоблар эса қониқарсиз, тахминдан иборат, холос. Тиббиётнинг бугун етиб келган манзили ҳам охиригиси бўлмаса керак. Демокчиманки, ҳали-ҳамон шифокорнинг англамаган, ўрганмаган, ҳал этмаган муаммолари кўп.

Бир савол мени узоқ йиллардан бери қийнаб келади. Шифокор хато қилиши мумкинми? Шифокор хато қилиши мумкин эмас деган гаплар доим айтилади, аммо у ҳам бир хом сут эмган банда ўлароқ хатокордир. Бу гаплар ҳам азал-азалдан бор.

Менимча, тиббиётнинг бугунги хатолари кўпроқ қон қуйиш муаммолари билан боғлиқ.

Қон қуйиш соҳасидаги хатоликлар тарих саҳифаларида ёзувлар битилмаган қадимиятга бориб тақалади, чамамда. Аммо, ҳали тиббиёт тушунчаси мавжуд бўлмаган пайтлардаёқ, одамлар қоннинг ҳаётбахш қудратини билганлар. Қадим Мисрда ёш танадан олиб, кекса кишига қуйилган қон яшартириш кучига эга, деган қараш бўлган. Гиппократ хаста инсонга соғлом одам қонини ичишни тавсия қилган. Ибн Сино ҳазратлари қон таркибидаги бузилишлар инсон ташқи аъзоларида акс этишини илмий исботлаганлар. Бироқ қон ичириш ёки суркаш билан кутилган натижага эришиб бўлмасди. Шундан сўнг тиб-

биёт бемор томирига соғ одам қонини қуйиб даволаш амалиётига ўтди. Бу усул дастлаб тўғри натижа бермаган. 1492 йили Рим папаси Иннокентий 8-ни учта гўдакнинг қонини қуйиб ўлимдан сақлаб қолмоқчи бўлишади. Муолажа яхши натижа бермайди. Папа вафот этади. Шифокор эса қочиб қутулади.

Тиббиёт тарихида бу усулда даволашга уринишлар жуда кўп бўлган. Аксар ҳолларда фожиа билан тугаган.

Нихоят, XX аср бошларида қон қуйиш тарихида инқилоб юз берди. Бундай шараф Австриялик олим Карл Ландштейнерга насиб этди. Негаки у, тиббиёт тарихига биринчи бўлиб, қон гуруҳлари назариясига асос солди. Уларнинг илмий таснифини амалга оширди. Кейинроқ эса В.А. Юревич, Н.К. Розенгарт каби олимлар бу соҳада яна бир муҳим қадамни қўйдилар. Қонни ивиб қолишдан саклашда цитрат натрий моддасини қўллаш усулини кашф этдилар.

Шу тариқа қон қуйиш фан сифатида шаклланди, бу соҳада мутахассислар пайдо бўлди, қон қуйиш институтлари, шифоналари ташкил қилинди. Бугун қон қуйиш соҳаси такомил босқичида.

Хўш, шу тараққий босқичида қон қуйиш соҳасида муаммолар йўқми? Бор, бўлганда қандоқ! Мисол тариқасида кўз ўнгимда рўй берган бир воқеани ҳикоя қилиб берай. Бу воқеа бундан йигирма беш йиллар бурун бўлиб ўтган бўлса ҳам, ҳамон эслаб изтиробга тушаман.

Бемор — Қорақалпоғистонлик ёшгина йигит. Исми ва манзилини айтишга ҳам уяламан. Хуллас, шу йигит бизнинг бўлимга ётқизилди. Кўкрак умуртқаларидан учтаси силдан жароҳатланган. Умуртқалар атрофида анчагина йиринг тўпланган, йиринг ва жароҳатдан парчаланган суяк бўлакчалари орқа мия каналига ўтиб, мия тўқимасини эзиб қўйганлиги сабаб оёқларда мадорсизлик бор. Чанок аъзолари фаолияти ҳам қисман бузилган.

Икки ой давомида, ётоқ режимда силга қарши дорилар би-

дан муолажа ўтказилди. Дорилар натижа берди. Касаллик қисман пайсал топди. Лекин сил асоратлари ҳали ҳам йиғитнинг ҳаётига хавф солиб турарди. Бундай вазиятдан операциясиз чиқиб кетиш мумкин эмас эди.

Алқисса, беморни операцияга тайёрлаяпмиз. Операциядан бир кун олдин беморнинг отаси хонамга кириб келди. Бўй-бастлари келишган, хушбичим, русуми билан кийинган: галстук кийимлар рангига монанд дегандек. Бир қарашда ҳақиқий интеллигентлиги билиниб турарди.

Ўтириб хол сўрашгач, у киши маъносиз изтироб билан эртанги операция ҳақида гап очдилар. Оғриқли бўлмайдими, асоратлари қандай, операцияни кўтаришга ўғлимнинг кучи етарми-кан... дегандек. Сўнг асли икки ўғиллари бўлгани, уларнинг бири яқиндагина Россияда армия хизматини ўтаётди фожиа халок бўлганини айтиб бердилар. “Мен-ку кўча одами, у ер, бу ерга бориб кўнглимни ёзаман, кампиримга қийин, куну тун йиғлайди, бу йўқотишга чидай олмаяпти. Шунинг учун эртанги операция ҳақида ҳам айта олмадим”, дер эканлар кўзларидан дув-дув ёш қуйилди. Менинг ҳам кўзларимга ёш келди. Аммо отага буни сездирмадим. Таскин-тасалли бердим...

Одамлар орасида шифокорларнинг кўнгли қаттиқ бўлади. Ўлимга ҳам кўникиб кетишади, деган гаплар юради. Бу ёлғон. Виждони бор шифокор ҳар бир бемор билан бирга хасталаниб, бирга ўлади. Шифокор изтиробларининг залвори, мангу мунг экани, фожиавийлиги асли шунда.

Қўйингки, ўзимни дадил тутиб отанинг кўзларига тикилдим. Бундай операциялар бизда кўп бўлиши, тажрибамиз борлигини айтдим. Чўчишга, хавотирга асос йўқлигини тушунтириб тинчлантирдим. Аммо ичимда олов ёнади. Боши берк кучага кириб қолгандекман. Ахир мен ҳам оддий одамман, авлиё эмасман! Операция, операция-да! Устига устак буниси узоқ давом этадиган, ўта мураккаб, хатарли. Қон кетиб қолиш эҳтимоли кўп. Бундай пайтда Худодан ўзга кимга додингни айтасан!

Отани-ку бир амаллаб тинчитдим. Аммо ўзимни тинчитишим, эртанги кунга рухан тайёрлашим анча қийин кечди. Оллоҳдан қайта-қайта мадад сўраб ёлвордим. Ўзимни қўлга олиб, операцияга тайёрлана бошладим...

Белгиланган вақтда, жарроҳлар, анестезиологлар, хуллас, барча мутахассислар ҳамкорликда операцияни бошладик. Беморнинг кўкрак қафаси керакли ҳажмда кесилди, ўпкалар четга сурилиб, жароҳатланган умуртқалар очилди, керакли жарроҳлик муолажалари кўнгилдагидек бажарилди. Орқа мия жароҳатдан бутунлай халос қилинди. Умуртқа поғонаси фаолиятини тиклаш учун беморнинг ўзидан битта қовурға олиниб, учга бўлинди, олиб ташланган жароҳат ўрни тўлдирилди. Умуртқа поғонасини мустаҳкамлаш учун аутопластика муолажаси ҳам бажарилди. Кўкрак қафаси қаватма-қават тикилиб қайта бекитилди. Операция жуда яхши ўтди. Ҳамма хурсанд!

Надоматлар бўлсинки, хурсандчилик узоққа чўзилмади...

Операция вақтида, пешоб тўпланиб қолмаслиги учун, ташқи аъзолар орқали сийдик қопига катетр (найча) киритиб қўйилади. Бунда пешоб ажралиш ҳажми, пешоб ранги муҳим аҳамиятга эга. Беморимизда, операциядан ярим соатлар ўтиб, ажралаётган пешоб ранги қизил тусга кира бошлади. Худди сувда ювилган гўшtdан ажралган қизил селобага ўхшарди у. Ё, Оллоҳим, бу не кўргулик! Бу ҳолат операция пайтида рўй бериши мумкин бўлган даҳшатли асоратлардан бири эди. Унинг оқибати кўпинча ўлим билан тугарди.

Вақт ўтган сайин пешоб ранги тўқ қизил тусга кириб, қуюқлаша борди. Бемор ҳамон наркоз таъсирида бўлишига қарамасдан, юрак уришлари тезлашган, қон босими пастга тушган, оғриқ азобидан аҳволи оғирлашиб борар эди.

Бу белгиларнинг ҳаммаси қон таркибининг ўткир бузилиши, эритроцитларнинг мажбуран парчаланиши оқибатида қонда эркин гемоглобинларнинг пайдо бўлишидан дарак бераётган эди. Бу ҳолат ўз-ўзидан буйракларга захарли таъсир кўрсатади,

инсоннинг иккинчи юраги бўлган бўйрак фаолиятини шитоб билан емара бошлайди.

Беморнинг ҳолати, жисми-жонида кечаётган ўзгаришлар аниқ-равшан. Нима қилиб бўлса-да унинг жонини сақлаб қолишимиз керак! Акс ҳолда навқирон бир йигитнинг эмас, ўғлига қараб жони ҳилвираб турган яна икки муборак зот — ота-она умрига ҳам зомин бўлишимиз мумкин?!

Юз берган ҳолатни тузатиш учун, барча жарроҳлар, наркозчилар кеча-кундуз бемор атрофидан кетишмади. Ҳатто, Европадаги марказий клиникалар мутахассисларидан телефон орқали маслаҳатлар олиб турилди. Ҳаммани тили-ю кўнглида бир фикр: ишқилиб беморимиз ўлиб қолмасин!

Яратганга беҳад шукурлар бўлсинким, Ўзининг изни билан беморнинг ҳаёти сақлаб қолинди. У соғайиб уйига кетди. Елкамдан гўёки тоғ ағдарилди.

Орадан чамаси икки йиллар ўтганди. Қорақалпоғистондаги навбатдаги хизмат сафаримизда ўша “арзанда бемор”имизнинг туманига бориб қолдик. Тумандаги марказий шифохона фаолиятини ўрганиб юрганимизда, тасодифан, беморимизнинг отаси билан учрашдик. Отаҳон аввалгидек озода ва пўрим кийиниб юрган бўлсалар-да, юзларида ажинлар кўпайган, озиб, қаддилари букилиб қолган эди. Юрагим “шувв” этди...

Отаҳон бизни кўярда-қўймай уйларига таклиф қилдилар. Бормасликнинг иложи йўқ эди. Кечга яқин бордик. Дарвозадан кирганимизда аёллари, хусусан, “арзанда беморимиз” билан биргаликда бизни кутиб олишди. Онахондан кўзимни узолмай қолдим. Ўта нуроний чехра. Худди онамга ўхшайдилар. Ўрта бўйлик, оқишдан келган малоҳатли онахон. Аммо фарзанд доғидан хиралашган юз-кўзларда ғам-андух, сабр-матонат ичра оналик муҳаббати балқиб турарди. Онахон мени бағирларига оҳиста босиб кўришдиларда, секингина “халоскорим” дедилар. Мен яна ўзимни йўқотиб қўйдим. Худди отахон билан илк учрашган ҳолатимга тушдим.

Меҳмондорчилик яхши ўтди. Аммо менинг бу даврада ўзимни тўлиқ идора қилишим, ҳар доимгидек очилиб-сочилиб ўтиришим қийин эди. Мезбонлар кўрсатаётган эътибор, ҳурматдан хижолат чекар эдим. Бундай самимий дуоларга муносиб эмасдек эдим назаримда. Мени ўша “дахшатли” операция кунда қон қуювчиларимиз томонидан йўл қўйилган мудҳиш хато изтиробга солар, бошимни адл кўтаришга қўймас эди. Кейин маълум бўлишича, қон қуювчи мутахассисимиз беморга бошқа гуруҳ қонини қуйиб юборган экан. Қандай қилиб, бошқа қон гуруҳига мансуб беморга бегона гуруҳ қонни қуйиб юбориш мумкин! Ҳалиям Оллоҳ бизларни марҳаматидан дариғ тутмади. Ўзининг мўъжизаси билан бемор тирик қолди. Акс ҳолда бу аҳил оила ҳам, тўкин дастурхон ҳам, бундай ўтириш ҳам йўқ эди.

Рим папаси Иннокентий 8-га қон қуяман деб ўлдириб қўйган табибда тажриба ҳам, савод ҳам ҳаминқадар эди. Шу-шу у табиб туғилган юртини ташлаб қочди, жонини қутқарди. Бугун тажриба ҳам, савод ҳам, анестезиолог деган дебдабали касб соҳаси ҳам мавжуд. Аммо тибббиётда хатолар ҳамон давом этмокда. Тибббиётда ечилмаган муаммолар кўп. Шифокор ҳар доим ҳам билиб хато қилмайди. Лекин хатоликлар юз беради. Шифокор айбдор ҳам, айбсиз ҳам бўлиши мумкин.

МУНДАРИЖА

Ҳазрати инсон.....	3
Ота.....	4
Ойни этак билан ёпиб бўлмайди	10
Меҳр таъми.....	13
Ўзбекнинг дастурхони	15
Бобо ва набира.....	17
Тугалланмаган сурат.....	21
“Ҳунарни асрабон неткумдур охир”	27
Сохта табибларга ишонманг!.....	36
“Ажал таёқчалари”	40
“Заҳри қотил”	45
Тиббиётнинг дарвозаси	47
Бир хато изтироби	53

ПИРИМҚУЛ НАЗИРОВ

ҚОРАҚАЛПОҚДА КЎРГАНЛАРИМ

Бадий-илмий рисола

Мухаррир: Салима Бадалбаева

Техник муҳаррир: Наргиза Аҳмедова

Нашриёт лицензияси АИ 239. 04.07.2013 йил.

Босишга 03.08.2018 йилда рухсат этилди.

Бичими 60x84 ¹/₁₆. Ҳажми 3,75 босма табоқ.

Адади 1000 нусха. Буюртма № 20.

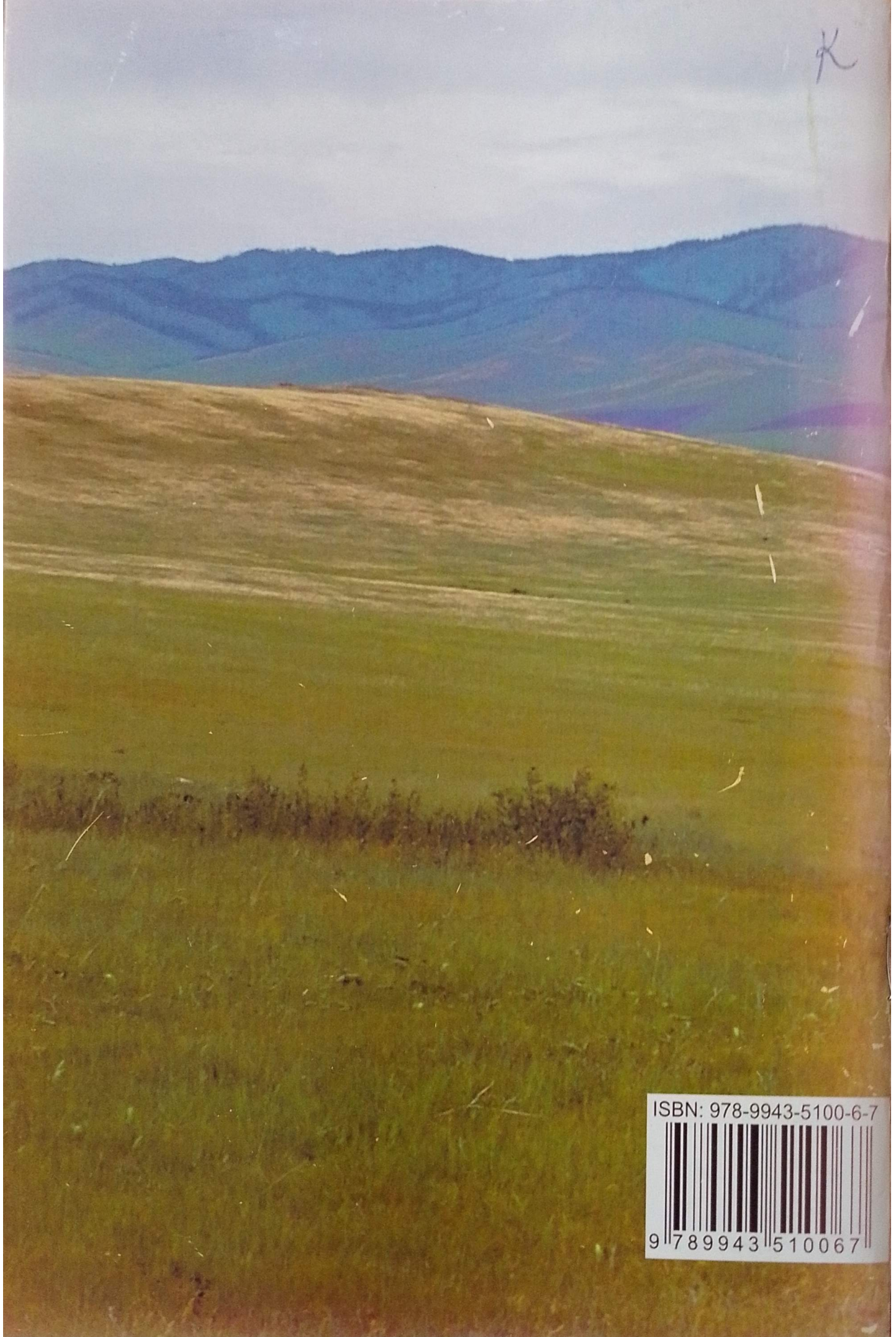
«Adabiyot uchqunlari»

Тошкент шаҳар, Ўқчи кўчаси 109-уй.

«Adad plus» МЧЖ да чоп этилди.

Тошкент шаҳар, Чилонзор тумани, Бунёдкор кўчаси, 28 уй.

K

ISBN: 978-9943-5100-6-7

9 789943 510067